

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН
КАФЕДРА МІЖНАРОДНИХ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН, БІЗНЕСУ
ТА ТУРИЗМУ

ДОПУСТИТИ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач випускової кафедри
_____ Леся ПОБОЧЕНКО
«_____» _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

(ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА)

ВИПУСКНИКА ОСВІТНЬОГО СТУПЕНЯ БАКАЛАВРА
ЗА СПЕЦІАЛЬНІСТЮ 292 «МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ»
ОСВІТНЬО-ПРОФЕСІЙНОЮ ПРОГРАМОЮ
«МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ»

Тема: «Європейська бізнес-міграція та її вплив на економіку України в умовах війни»

Виконавець: Васильківська Анастасія Олегівна,
група МEB-401

_____
(підпис виконавця)

Керівник: д.е.н., професор, професор кафедри
міжнародних економічних відносин, бізнесу
та туризму ФМВ НАУ
Грущинська Наталія Миколаївна

_____
(підпис керівника)

Нормоконтролер: Набок Інна Іванівна

_____
(підпис нормоконтролера)

Київ - 2024

НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет міжнародних відносин

Кафедра міжнародних економічних відносин, бізнесу та туризму

спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»

освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Леся ПОБОЧЕНКО

«__» _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ

на виконання кваліфікаційної роботи

Васильківської Анастасії Олегівни

1. Тема роботи «Європейська бізнес-міграція та її вплив на економіку України в умовах війни» затверджена наказом ректора від «26» березня 2024 р. № 441/ст.
2. Термін виконання роботи: з 13 травня 2024 року по 16 червня 2024 року.
3. Вихідні дані до роботи: законодавчі та підзаконні нормативно-правові акти щодо регулювання прямих іноземних інвестицій в Україні, статистичні матеріали Міністерства фінансів України, Державної фіскальної служби України, Державної служби статистики України, Євростату, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR), Міжнародної організації з міграції (ІОМ).
4. Зміст пояснювальної записки: теоретичні аспекти європейської бізнес-міграції, аналіз стану та тенденцій європейської бізнес-міграції в умовах війни, оцінка впливу європейської бізнес-міграції на економіку України.
5. Перелік обов'язкового ілюстративного матеріалу: у роботі розміщено 2 таблиці та 17 рисунків.
6. Презентація основних результатів кваліфікаційної роботи в електронному вигляді. Розроблена презентація в Microsoft Office PowerPoint, складає 25 слайдів.

7. Календарний план-графік

№ пор.	Завдання	Термін виконання	Відмітка про виконання
1.	Вивчити літературні джерела з предмету дослідження та написати заяву про затвердження теми кваліфікаційної роботи	11.03.2024	Виконано
2.	Затвердити план дослідження та отримати завдання до виконання кваліфікаційної роботи	25.03.2024	Виконано
3.	Розкрити теоретичні аспекти європейської бізнес-міграції	06.05.2024 – 12.05.2024	Виконано
4.	Проаналізувати стан та тенденції європейської бізнес-міграції в умовах війни.	13.05.2024 – 19.05.2024	Виконано
5.	Оцінити вплив європейської бізнес-міграції на економіку України	20.05.2024 – 26.05.2024	Виконано
6.	Написати реферат, вступ, висновки та оформити список використаних джерел і додатки	27.05.2024 – 30.05.2024	Виконано
7.	Оформити кваліфікаційну роботу та пройти перевірку на плагіат	31.05.2024	Виконано
8.	Передати кваліфікаційну роботу рецензенту для рецензування (за 10 днів до захисту)	01.06.2024	Виконано
9.	Попередній захист кваліфікаційної роботи	03.06.2024	Виконано
10.	Передати кваліфікаційну роботу науковому керівникові для написання відгуку (за 7 днів до захисту)	03.06.2024	Виконано

8. Дата видачі завдання: «25» березня 2024 р.

Керівник кваліфікаційної роботи

_____
(підпис керівника)

Грущинська Н.М.

(П.І.Б)

Завдання прийняв до виконання

_____
(підпис випускника)

Васильківська А.О.

(П.І.Б)

РЕФЕРАТ

Пояснювальна записка до кваліфікаційної роботи «Європейська бізнес-міграція та її вплив на економіку України в умовах війни»: 97 сторінок, 2 таблиці та 17 рисунків, 81 літературне джерело.

Перелік ключових слів (словосполучень): БІЗНЕС-МІГРАЦІЯ, ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ, УКРАЇНА, ТРУДОВА МІГРАЦІЯ, ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ, ВПЛИВ ВІЙНИ, ІНВЕСТИЦІЙНА ПРИВАБЛИВІСТЬ, СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ БЛАГОПОЛУЧЧА, КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ, ЗОВНІШНЯ ТОРГІВЛЯ.

Об'єкт дослідження: бізнес-міграція з України до Європи.

Предмет дослідження: теоретичні, науково-методичні та прикладні аспекти впливу бізнес-міграції на економіку України.

Мета кваліфікаційної роботи: дослідження європейської бізнес-міграції та її вплив на економіку України в умовах війни.

Методи дослідження: загальні методи (аналіз, синтез, індукція, дедукція, класифікація), теоретичні методи (системний аналіз), економіко-статистичні, графічні та інші.

Отримані результати та їх новизна: полягають у комплексному підході до аналізу бізнес-міграції, що включає в себе оцінку її впливу на економіку України в умовах війни.

Значущість виконаної роботи та висновки: європейська бізнес-міграція в умовах війни виявляє значущий вплив на економіку України, привносячи нові інвестиції, технології та підвищуючи конкурентоспроможність, але одночасно породжуючи й певні виклики, які потребують уваги та розвинутої стратегії для забезпечення сталих економічних перспектив.

Рекомендації щодо використання результатів: матеріали кваліфікаційної роботи рекомендується використовувати для застосування при написанні звітів щодо проблем впливу європейської бізнес-міграції на економіку України.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БІЗНЕС-МІГРАЦІЇ.....	10
1.1. Поняття, види та особливості бізнес-міграції.....	10
1.2. Причини, мотиви та наслідки бізнес-міграції для країн відправлення та прийому	17
1.3. Європейська політика регулювання бізнес-міграції.....	23
РОЗДІЛ 2	
АНАЛІЗ СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БІЗНЕС-МІГРАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ.....	33
2.1. Міграція за кордоном: кількісні та якісні аспекти.....	33
2.2. Вплив війни на динаміку та характер міграції українського бізнесу.....	41
2.3. Проблеми та перспективи бізнес-міграції з України до Європи.....	47
РОЗДІЛ 3	
ОЦІНКА ВПЛИВУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БІЗНЕС-МІГРАЦІЇ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ	58
3.1. Вплив бізнес-міграції на ринок праці, державні фінанси та зовнішню торгівлю України.....	58
3.2. Вплив бізнес-міграції на інвестиційну привабливість, інноваційний розвиток та конкурентоспроможність України.....	62
3.3. Вплив бізнес-міграції на соціально-економічне добробут населення України.....	72
ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	88

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає у необхідності глибокого аналізу та оцінки впливу бізнес-міграції на економіку України в умовах війни, а також розробки ефективних механізмів регулювання цього процесу.

Бізнес-міграція є важливим фактором економічного та соціального розвитку країн. Європейський контекст бізнес-міграції набуває особливої актуальності у зв'язку з глобалізаційними процесами, що впливають на міграційні потоки, та війною, яка змінює традиційні шляхи та характер міграції.

У сучасних умовах міжнародна міграція є складною глобальною проблемою, що стосується інтересів усіх країн світу. Європейський континент виступає одним із світових центрів притягання мігрантів через свій розвиток та високий рівень життя. Міграційні процеси, як в межах ЄС, так і ззовні, є предметом особливого інтересу. Природним наслідком такої активності є потреба в регулюванні інтеграційних процесів.

У той час як Україна стоїть перед викликами війни, відмічається явне збільшення інтересу до питань європейської бізнес-міграції. Ця тема, яка донедавна могла здаватися віддаленою або неперіоритетною, тепер виглядає як важлива складова економічної стратегії України. Пригнічений війною, український бізнес та талановиті фахівці шукають нові можливості за кордоном, зокрема в країнах Європи. Цей процес не лише відображає стан справ у країні, але також має значний вплив на економічний розвиток України, особливо у мовах війни.

Цей потік міграції приводить до ряду ключових економічних наслідків для України. Витікання бізнесу та талановитих фахівців з підвищеним рівнем кваліфікації може призвести до втрати галузевої експертизи та інноваційного потенціалу. Це може відчутно вплинути на конкурентоспроможність українських компаній і галузей економіки, та спричинити зменшення інвестицій в Україну. Підприємці та інвестори, які залишають країну, можуть припинити вкладати кошти

в українські підприємства та проекти через нестабільність та невизначеність економічного майбутнього.

Однак, на фоні цих викликів, також можуть виникнути нові можливості. Наприклад, співпраця між українськими та європейськими компаніями може зміцнити партнерство та розвиток обох сторін. Крім того, сам процес міграції може принести до України нові знання, досвід та контакти, які можуть сприяти розвитку місцевих галузей та економіки в цілому.

Отже, європейська бізнес-міграція в умовах війни викликає складні економічні виклики для України, але також може стати джерелом нових можливостей. Розуміння цих процесів та їх впливу є ключовим для розробки стратегій економічного розвитку країни в умовах небезпеки та нестабільності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Важливі теоретичні та практичні аспекти розвитку європецької бізнес-міграції покладені в основу досліджень багатьох науковців, зокрема А. Румянцев, Г. Балабанова, Т. Ковбич, М. Слюсаревський, М. Касьянова, О. Капінус, З. Смутчак, О.Ситник, Н. Серeda, В. Давидов, Г. Цімболинець та інші.

У той самий час, вивчення наукових праць підкреслює, що деякі аспекти залишаються недостатньо дослідженими. Це створює необхідність в удосконаленні існуючих науково-методичних підходів до аналізу та оцінки європейської бізнес-міграції. Зокрема, необхідно акцентувати увагу на тій частині міграційного процесу, яка стосується українського бізнесу та робочих кадрів, що виїжджають за кордон. Такий підхід дозволить краще зрозуміти динаміку цього явища, його наслідки для економіки України, а також розробити ефективніші стратегії відповіді на ці виклики.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження європейської бізнес-міграції та її вплив на економіку України в умовах війни.

Досягнення мети дослідження передбачає постановку та розв'язання таких завдань:

- розкрити поняття, види та особливості бізнес-міграції;

- вивчити основні причини, мотиви та наслідки бізнес-міграції для країн відправлення та прийому;
- визначити особливості європейської політики регулювання бізнес-міграції;
- оцінити кількісні, та якісні аспекти міграції за кордоном;
- проаналізувати вплив війни на динаміку та характер міграції українського бізнесу;
- дослідити проблеми та перспективи бізнес-міграції з України до Європи;
- обґрунтувати вплив бізнес-міграції на ринок праці, державні фінанси та зовнішню торгівлю України;
- оцінити вплив бізнес-міграції на інвестиційну привабливість, інноваційний розвиток та конкурентоспроможність України;
- дослідити вплив бізнес-міграції на соціально-економічне добробут населення України.

Об'єктом дослідження є бізнес-міграція з України до Європи.

Предметом дослідження є теоретичні, науково-методичні та прикладні аспекти впливу бізнес-міграції на економіку України.

Методологія дослідження. Методологічну основу кваліфікаційної роботи становлять як загальнонаукові так і спеціальні методи наукових досліджень, зокрема методи системного підходу, порівняльного аналізу, системно-аналітичний, статистичний, аналізу та синтезу, узагальнення, абстрактно-логічний.

Теоретичною основою дослідження є економічні дослідження провідних вітчизняних і зарубіжних учених. Фактологічною та статистичною основою стали статистичні матеріали Міністерства фінансів України, Державної фіскальної служби України, Державної служби статистики України, Євростату, Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (UNHCR), Міжнародної організації з міграції (ІОМ) та відповідні сайти в Internet.

Для досягнення поставлених у кваліфікаційній роботі цілей та завдань, використано різноманітні прийоми та методи наукового пізнання. Зокрема, діалектичний метод дозволив розкрити сутність ключових понять дослідження, встановити взаємозв'язки та протиріччя в економічних явищах європейської бізнес-

міграції. Використання порівняльного методу дало змогу зіставити та проаналізувати показники, що визначають рівень цього явища в різних контекстах, що допомогло у зрозумінні особливостей та тенденцій його розвитку. Економіко-статистичний метод був використаний для детального вивчення стану та тенденцій розвитку бізнес-міграції в Україні та в країнах Європи. Цей метод дозволив проаналізувати числові дані, виявити головні проблеми та перешкоди для її розвитку, а також зробити висновки щодо можливих шляхів подальшого вдосконалення політики в цій сфері. Використання цього комплексу методів стало основою для обґрунтування результатів та висновків дослідження європейської бізнес-міграції та її впливу на економіку України в умовах війни.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та висновки кваліфікаційного дослідження висвітлено в наукових публікаціях:

Васильківська А.О Стратегії управління в умовах цифрової економіки: розгляд змін у стратегічному управлінні під впливом цифрових технологій та шляхи адаптації для досягнення успіху//Збірка матеріалів XI Міжнародної науково-технічної конференції студентів, аспірантів та молодих вчених «МОЛОДЬ: НАУКА ТА ІННОВАЦІЇ» Том 2, 22-24 листопада 2023р, м. Дніпро. – С.53-54.

Васильківська А.О Економічні наслідки міграції українців //XXIV Міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених «ПОЛІТ. Сучасні проблеми науки» напрям Сучасні міжнародні відносини, 2-5 квітня 2024 року), м. Київ.

Структура кваліфікаційної роботи. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків та списку бібліографічних посилань використаних джерел. В роботі розміщено 2 таблиці та 17 рисунків. Список бібліографічних посилань використаних джерел включає 81 найменування на десяти сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БІЗНЕС-МІГРАЦІЇ

1.1. Поняття, види та особливості бізнес-міграції

Таке поняття, як міграція існувало із самого початку існування людства. Люди завжди мріяли про краще життя і готові долати далекі відстані, щоб втілити свої мрії та освоювати нові території. З економічної точки зору, іммігранти – це люди, які залишають своє звичайне місце проживання та переїжджають за межі своєї країни походження, щоб покращити своє життя. Процес міжнародної міграції населення став важливою частиною економічного розвитку європейських країн. Вплив процесу міжнародної міграції став настільки великим, що регулювання відбулося не тільки на національному рівні, скільки на регіональному, а також міжнародному. Багато людей залишають країни з нижчим рівнем економічного розвитку та переїжджають до розвинених країн у пошуках кращих можливостей і вищих доходів. Особливо привабливими для іммігрантів є країни ЄС. Згідно зі статистичними даними, кількість іммігрантів у Європі у 2023 році досягла позначки у 1,14 млн осіб.

В межах політичного простору міграція є процесом зміну напрямку політичної реальності держави чи певного регіону під впливом соціальних переміщень населення, за межі адміністративних кордонів на тривалий термін. Політичний аналіз процесів міграції охоплює розгляд безпеки національного напрямку й політичних аспектів даних процесів. Європейський Союз, як наднаціональний інститут, виступає як приклад узгодженої політики в галузі регулювання міграційних потоків. Проблеми міграції населення стали об'єктом наукових та політичних досліджень, зокрема, адаптація мігрантів у суспільстві-приймачі набула особливої актуальності та вимагає перегляду існуючих підходів та розробки нових міграційних політик.

Міграцію як процес можна класифікувати за різними видами [22, с. 33], (рис. 1.1.):

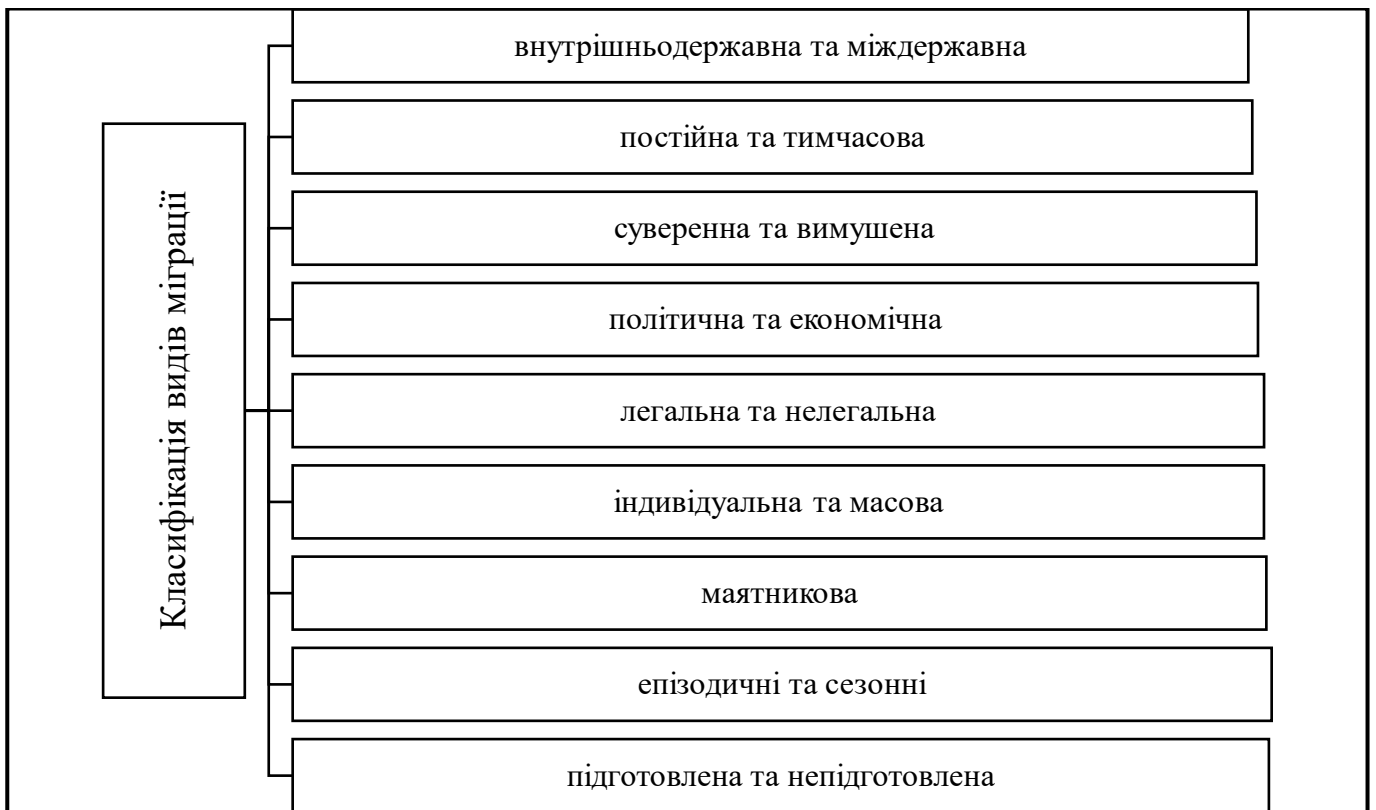

Рис. 1.1. Класифікація видів міграції.

Примітка. Побудовано автором за даними Психологія міграції: навчальний посібник. М.М. Слюсаревський. Кіровоград: ТОВ «Імекс ЛТД». 2017. – С. 38.

Оскільки міграційні процеси суспільства пов'язані із територіальними переміщеннями, одним з основних критеріїв її ідентифікації є перетин адміністративних кордонів, таких як державні, обласні, міські тощо. Це призводить до виділення зовнішньої (міжнародної) та внутрішньої міграції. Зовнішню міграцію часто називають міжнародним переселенням, коли люди виїжджають за межі національних кордонів для поселення або працевлаштування. Також існують різні типи міграції за їхньою тривалістю та характером: зворотні та незворотні, епізодичні (подорожі на відпочинок, навчання), маятникові (переміщення відносно стабільними маршрутами в одному напрямку, а потім назад), сезонні (зазвичай пов'язані з сезонною роботою) [27, с. 238].

За формами реалізації, міграцію поділяють на суспільно організовану, коли державні та громадські організації беруть участь у процесі та надають організаційно-економічну підтримку, та неорганізовану, коли самі мігранти організовують та фінансують своє переміщення.

Також існує розрізнення між вимушеною та добровільною міграцією. Примусова міграція охоплює всі переміщення людей, які відбуваються через постійну або тимчасову зміну місця проживання, і викликані різними факторами, такими як внутрішньополітичні конфлікти, економічні труднощі, етнічні або релігійні напруги, природні катастрофи та інші небезпечні ситуації. Цей вид міграції завжди є примусовим і зумовлений загрозою для життя або добробуту людей [9].

Сезонна міграція (буває внутрішньою чи міжнародною), полягає у переміщенні населення, яке є працездатним, до місць роботи, яка є сезонною на декілька місяців із обов'язковим поверненням до місця постійного проживання.

Маятникова міграція передбачає щоденне багаторазове пересування населення між місцем проживання та місцем роботи або навчанням без зміни постійного місця проживання. Цей вид міграції часто має трудовий характер і найбільш поширений серед мешканців прикордонних регіонів, де діє відповідна договірно-правова база.

В залежності від тривалості розрізняють постійну або незворотну міграцію та тимчасову міграцію населення на короткий термін, наприклад, на навчання або на роботу у віддалених районах.

Міграцію можна поділити на легальну і нелегальну залежно від ступеня законності. Мігрантів, які перетинають кордон та знаходяться на території України на законних підставах; таких мігрантів називають легальними. Нелегальні мігранти, навпаки, перетинають кордон або залишаються у країні нелегально. Оцінка кількості нелегальних мігрантів може бути складною, оскільки їхню кількість важко достовірно визначити. Термін «трафік мігрантів» використовується для опису насильницького перевезення осіб або порушення їхніх прав, зокрема щодо жінок і дітей, після їх переміщення до іншої країни.

Підготовлена міграція передбачає активну значення країни у процесі регулювання міграційних процесів. Це означає наявність програм, концепцій,

законодавства та договорів з іншими країнами, спрямованих на керування міграційними потоками. Підготовлена міграція може бути корисною для економічного розвитку, регулювання робочої сили та вирішення демографічних проблем. Непідготовлена міграція, навпаки, передбачає вільність для мігрантів, але може мати негативні наслідки. Учасники непідготовленої міграції можуть зазнавати соціальної незахищеності та порушень прав, а також сприяти незаконній міграції.

В сучасні часи з'явилися нові форми міграції, істотно зросли масштаби незначних раніше міграційних потоків. Наприклад, посилилася ділова міграція (бізнес-міграція). Виникла податкова міграція, коли деякі люди використовують переїзд в інші країни з метою зменшення податків. Розширилася інвестиційна міграція (міграція інвесторів) - переїзд людей, охочих вкласти гроші в створення підприємств за кордоном. Вигоди від цієї міграції використовують деякі країни – США, Канада, Австралія, Нова Зеландія - вони привертають мігрантів-інвесторів, надаючи їм за певних умов у спрощеному порядку посвідку на проживання і громадянство [42, с. 45].

При вивченні міграції населення також важливо враховувати різні соціальні групи, які переселяються. Найбільший вплив на суспільство має трудова міграція, коли люди переміщуються з метою покращення свого рівня життя через зайнятість. Трудові міграційні процеси можуть бути зовнішніми або внутрішніми й передбачають тимчасове працевлаштування без зміни місця постійного проживання. Отже, міграція охоплює ширший спектр переміщень, включаючи пошук місця проживання, об'єднання сімей, туризм, відвідування родичів, навчання тощо [28, с. 6].

Міграція, зокрема трудова міграція, впливає на суспільний розвиток через виконання різноманітних функцій, серед яких ключовими є прискорююча, селективна, перерозподільна, економічна та соціальна. Прискорююча функція забезпечує рівень просторової рухливості та розширює кількість місць проживання різних громадян. Селективна функція відображає нерівномірну участь різних соціально-демографічних груп у міграції, що впливає на якісний склад населення різних регіонів. Перерозподільна функція пов'язана з переміщенням продуктивних

сил між територіями та формуванням відповідного балансу між попитом та пропозицією робочої сили. Економічна функція включає з'єднання робочої сили зі засобами виробництва. Соціальна функція полягає в прагненні поліпшити життя через переселення [6].

Також існує класифікація мігрантів за кількістю участі в міграціях: первинні, вторинні та багатократні мігранти.

Поняття «міграція» вперше у 1885 році ввів у науковий обіг англійський учений Е. Равенштейн в своїй статті «Закони міграції». Він досліджував масштаби та тенденції міграції в Великобританії, розробив класифікацію мігрантів та визначив основні фактори, що впливають на прийняття рішення про міграцію [33].

У другій половині ХХ століття розпочалося ініціативне дослідження міграційного процесу. У цей період було визначено багато формулювань міграції та розроблено її класифікацію, а також міграцію почали розглядати як важливе політичне, географічне та територіальне явище в розвитку людства.

В сучасності міграція поділяється на три основні підходи:

Перший підхід визнає міграцію як рух осіб у просторі незалежно від його характеру та кінцевих цілей. Це може бути як тимчасові (короткострокові) поїздки особи за кордон з метою праці, відпочинку або відрядження, так і тривале перебування за межами країни, пов'язане з роботою або навчанням. Переїзд особи на постійне місце проживання до іншої країни розглядається окремо.

Другий підхід визнає міграцію як переїзд людини з однієї країни до іншої для здійснення змін місця проживання на конкретний строк чи назавжди.

Третій підхід визнає міграцію як процес просторового руху особи, результатом якого є територіальний перерозподіл населення між країною походження та країною призначення.

Доктор економічних наук Михайло Романюк пояснив, що трудова міграція - це коливання людей, що шукають роботу, які переїжджають на певний час або назавжди до іншого регіону або країни, щоб забезпечити економічний цикл і задовольнити свої потреби. Він зазначив, що такі переїзди відбуваються через

різноманітні причини, такі як демографічні та соціальні фактори, а також особливості мислення самого мігранта [21].

Категорія «трудоий мігрант» широко застосовується у тлумаченнях міжнародних організацій з питань дослідження й регулювання процесів міграції. Так, Міжнародна організація з міграції (МОМ) описує трудову міграцію як виїзд до іншої країни на постійне місце проживання з метою знаходження роботи. Термін «міграція» застосовується як до членів сімей, так і до окремих осіб, які мігрують до іншої країни чи регіону для поліпшення умов проживання та можливостей [11].

У Європейській конвенції про правовий статус трудящих-мігрантів, трудовий мігрант визначається з точки зору можливості зайнятості у певному регіоні чи країні. Тобто, трудовий мігрант - це громадянин однієї країни, який має дозвіл перебування на території іншої країни для здійснення оплачуваної роботи [1].

Сьогодні всі країни світу стикаються з міграційними потоками, і вони мають величезні розміри - сотні мільйонів людей перетинають кордони з різних причин та мають різні мети. Міграція має глобальний характер, що свідчить про її важливість для соціального, економічного та демографічного розвитку багатьох країн.

Бізнес-міграція грає важливу роль у розвитку багатьох країн світу, впливаючи на їх соціальний, економічний та демографічний розвиток. Приваблення іноземних працівників та інвесторів з ключовими навичками є важливим для економічного зростання країн, що привертають мігрантів.

Одним із способів збільшення чисельності населення країни є прибуття мігрантів на постійне місце проживання. Проте, проблеми міграції мають політичний аспект через перетинання національних кордонів великою кількістю людей та створення на території країни-іммігранта великих громад з нестійкою міграційною поведінкою, що може призвести до зростання соціальної напруги всередині країни. У сучасних умовах масових потоків вимушеної міграції розвиток міграційного законодавства спрямований на використання міжнародної міграції для забезпечення притоку кваліфікованих працівників та інвесторів, стабільного розвитку економіки і суспільства, збагачення національних культур і поліпшення соціально-політичного становища в країні [51].

Аналізуючи вплив трудової міграції на розвиток територій, важливо розглянути всі її аспекти. Міжнародна трудова міграція, зазвичай, має як позитивні, так і негативні наслідки для країн. Дослідники з Інституту розвитку потенціалу МВФ стверджують, що трудова міграція та грошові перекази можуть створювати ілюзію поліпшення, але насправді мати багато негативних наслідків.

Дослідження показали, що країни, які сильно залежать від міжнародних грошових переказів, можуть опинитися в замкнутому колі, де трудова міграція гальмує їхній розвиток і спричиняє міграцію інших поколінь. Частина цих грошей витрачається на поточне споживання та навчання дітей, що збільшує попит на товари та впливає на ціни. Також, збільшення кількості грошових ресурсів у країні може призвести до подорожчання національної валюти і зробити експорт менш конкурентоспроможним.

Також, через обмежену економіку та недостатню пропозицію на ринку праці та заробітних плат, багато висококваліфікованих працівників залишають країну, що може призвести до відтоку мозків та зниження продуктивності праці. У той же час, багато мігрантів працюють на низько кваліфікованих роботах за кордоном, що може призвести до деградації їхнього освітнього та професійного рівня. Місцеве населення може стати менш зацікавленим у розвитку власного бізнесу, оскільки отримує стабільний дохід з закордонних переказів, а політичні еліти можуть менше уваги приділяти суспільним проблемам [53, с 44].

Отже, міжнародна міграція населення стала ключовою складовою економічного розвитку країн, на що вказує неабиякий вплив, який вона має. Регулювання цього явища стає проблемою не лише на національному рівні, а й на регіональному та міжнародному. За останні роки багато осіб залишають країни з низьким рівнем економічного розвитку та переїжджають до розвинених країн у пошуках кращих можливостей та вищих доходів, зокрема, країн Європейського Союзу.

На вибір країни переселення впливають як економічні, так і неекономічні фактори. Серед економічних факторів розмір заробітної плати відіграє ключову роль, а також розташування виробництва, рівень економічного розвитку країн,

інвестиції тощо. Некономічні фактори включають політично-правові, релігійні, етнічні, екологічні, освітньо-культурні та психологічні аспекти.

У політичному контексті міграція впливає на політичну реальність держав та регіонів, а також стає предметом наукових та політичних досліджень. Європейський Союз виступає важливим прикладом узгодженої політики в галузі регулювання міграційних потоків.

З огляду на сучасні тенденції, варто зазначити зростання нових форм міграції, таких як бізнес-міграція, податкова міграція та інвестиційна міграція. Ці явища відображають складність сучасного міграційного процесу та вимагають від країн-приймачів уваги до розробки відповідних політик та законодавства.

Особливості бізнес-міграції полягають у складних правових, фінансових та культурних аспектах, які вимагають уважного планування та підготовки. Успішна бізнес-міграція потребує ретельного вивчення законів та вимог країни-приймаючої, а також аналізу ризиків та можливостей для бізнесу.

Бізнес-міграція є важливим елементом глобальної економіки, який сприяє розвитку міжнародних бізнес-зв'язків та сприяє обміну інноваціями та кадрами. Враховуючи різноманітність видів та особливостей бізнес-міграції, бізнесменам та інвесторам необхідно бути добре підготовленими та інформованими для успішної реалізації своїх цілей у новому економічному середовищі.

Загалом, міграція має глобальний характер і є важливим чинником для економічного, соціального та культурного розвитку країн. Приваблення іноземних працівників та інвесторів може сприяти зростанню економіки та збагаченню суспільства, але вимагає комплексного підходу до регулювання та управління міграційними процесами.

1.2. Причини, мотиви та наслідки бізнес-міграції для країн відправлення та прийому

Причини, що впливають на потоки мігрантів, можна поділити на економічні та неекономічні. Найважливішою економічною причиною є розмір заробітної плати,

який визначає вибір країни переселення. Крім того, також включають розташування виробництва, співвідношення між екстенсивним та інтенсивним типами економічного зростання, рівні економічного розвитку країн, інвестиції, характер праці тощо. До неекономічних факторів включаються політико-правові, релігійні, етнічні (з'єднання сімей і переїзд на історичну батьківщину), екологічні, освітньо-культурні, психологічні чинники. Демографічні проблеми впливають на міграційні потоки, тобто, країни із низьким рівнем народжуваності й високою смертністю вважаються привабливими для мігрантів, адже вони можуть мати право на в'їзд членів сім'ї для вивчення нових професій. В цілому, мігранти залишають свої рідні країни у зв'язку із безробіттям, бідністю та економічною стагнацією [34, ст. 9].

Основними причинами міжнародної бізнес-міграції робочої сили серед названих можна виділити безробіття, незадовільні умови проживання населення в країнах еміграції, стабільний і високий рівень заробітної плати та вигідні умови працевлаштування та інвестицій в країнах імміграції, більше можливостей для реалізації своїх здібностей та ідей. Також до причин релокації або відкриття бізнесу за кордоном можна віднести природні катаклізми, зміну клімату та інші фактори екологічного характеру, політичні та воєнні причини, науково-технічний прогрес [29].

Міжнародна міграція робочої сили має істотний вплив на економічний та соціальний розвиток населення як в країнах еміграції так і в країнах імміграції. Для країн відправлення одним з позитивних моментів є те, що виїжджають некваліфіковані робітники і знижується рівень безробіття та скорочуються витрати на це. Хоча з іншого боку люди виїжджають, що мають освіту, тобто відбувається відтік мізків й негативний вплив на державу економіку країни. Значною часткою емігрантів є висококваліфіковані спеціалісти, які ще додатково навчаються за кордоном, отримують професійну підготовку та досвід роботи задля подальшої інтеграції та розвитку. Дехто навчається, працює за кордоном, використовуючи різні інноваційні технології, а потім повертається на батьківщину і працює на благо та розвиток рідної землі, але таких дуже мала кількість в порівнянні з тими хто залишається за кордоном.

Для країн які приймають мігрантів, також є як і позитивні так і негативні наслідки. Так, по-перше, застосовується дешева робоча сила із низько кваліфікованими працівниками, що надає можливість ефективно функціонувати національній економіці. Тяжка праця, яка не користується попитом в місцевих мешканців, може приваблювати іноземну робочу силу. Проте в цьому є певні мінуси. Так, внаслідок напливу іноземних працівників з'являються проблеми із працевлаштування власних, збільшуються витрати на захист й соціальне забезпечення іноземців із держбюджету, та виникають правові, соціальні проблеми і поряд з ними негативне ставлення місцевого населення до іммігрантів. У зв'язку з цим приймаючі країни вимушені не раз змінювати імміграційну політику, яка викликає різні проблеми в управлінні міжнародним бізнесом [24, с. 143].

На прикладі України розглянемо наслідки міграції робочої сили українців до Європейського союзу. Зацікавленість вітчизняних вчених у дослідженні міграційних процесів в Україні є доцільною, оскільки Україна є одним із найбільших донорів робочої сили у Європі. Ця ситуація пояснюється низьким рівнем економічного розвитку, обмеженими можливостями розвитку бізнесу та низькими заробітними платами порівняно з європейськими стандартами.

Аналіз базується на даних Європейського Союзу, які показали, що в 2018 році Україна лідирувала серед країн, які отримали найбільше дозволів на проживання у ЄС. Ми прагнемо встановити основні фактори та причини цієї ситуації, а також дослідити мотиви трудових мігрантів для подальшого росту міграції [16].

За офіційними даними Євростату, в 2022 році Україна випередила інші країни світу за кількістю осіб, які отримали дозвіл на проживання в країнах Європейського Союзу (840064 тисяч заявників, що трошки знизилось в порівнянні з 2021 роком). Це перевершує Індію (169923 тис. осіб), Марокко (163775 тис. осіб), Білорусь (154388 тис. осіб) та інших [72] (див. Рис. 1.2.).

При детальному аналізі міграції до країн ЄС можна встановити, що 2/3 (64,7 % або 341,000) українців, яким були видані дозволи на проживання, отримали їх через працевлаштування, при цьому 80,4 % договорів з працевлаштування були видані у Польщі.

Головною причиною збільшення економічної міграції є бажання заробляти більше та реалізувати свій потенціал. Це призводить до тенденції переїзду до країн з вищим рівнем розвитку та кращою якістю життя, де також менше мовних і культурних бар'єрів. Ця тенденція особливо виражена в напрямку до країн Європейського Союзу, Сполучених Штатів та Канади.

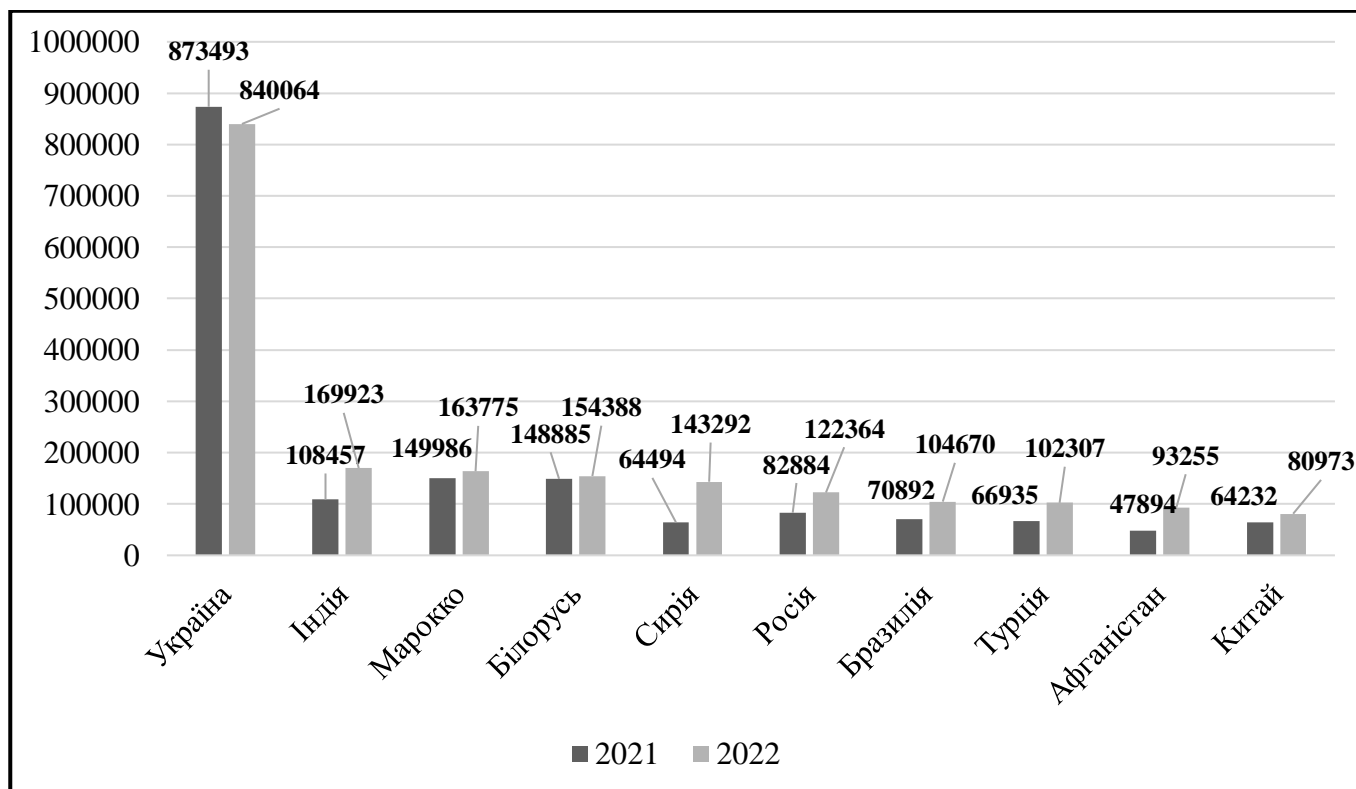

Рис. 1.2. Чисельність людей за національностями, яким вперше видали статус постійного резидента в ЄС за 2021-2022 роки, (тис.осіб).

Примітка. Побудовано автором за даними офіційного сайту Eurostat.

З економічного погляду існують як позитивні, так і негативні наслідки для Європейського союзу. Фінансові труднощі для бюджетів країн через значний приріст мігрантів, який також накладає фінансовий тягар на платників податків, що негативно впливає на економіку ЄС. Разом із тим приплив робочої сили й витрати українських мігрантів за кордоном становлять позитивні фактори для економічних систем держав, де вони знаходяться, хоча значний приплив мігрантів створює ряд викликів. У перспективі чистий фіскальний ефект для Європи в довгостроковому

періоді буде позитивним, оскільки українці активно інтегруються на європейський ринок праці та сплачують податки.

Для України теж існують як позитивні так і негативні наслідки, наприклад: зменшення тиску на економіку та державний бюджет через виїзд значної кількості населення за кордон, зменшення тиску на ринку праці та підвищення кваліфікації мігрантів, які повернуться із новими знаннями й навичками зростання ВВП України за рахунок грошових переказів мігрантів, в тому числі збільшення рівня добробуту й забезпечення сімей мігрантів за допомогою таких переказів, які позитивно впливатимуть на економіку держави. Проте, до негативних наслідків відносять міграційну та демографічну кризу, втрату людського капіталу та інтелектуального потенціалу. Також слід зазначити нестачу висококваліфікованих кадрів, зокрема у сфері безпеки та оборони, а також виведення бізнесу та активів за кордон, що може призвести до економічного спаду та зростання інфляції [25].

В Україні спостерігається рекордний темп депопуляції населення. Експертами Департаменту з економічних і соціальних питань ООН було опубліковано прогноз з приводу зменшення чисельності людей України й інших колишніх країн соціалістичного табору, таких як Болгарія, Румунія, Сербія, Хорватія, Угорщина, Литва, Латвія, Молдова та Польща. Експерти прогнозують, що до 2050 року чисельність населення цих країн зменшиться на 15 %.

Для України розроблено два сценарії: оптимістичний та песимістичний. За першим сценарієм до 2050 року очікується зменшення чисельності населення до 36 мільйонів осіб, за другим - стрімке скорочення до 31 мільйона осіб. Результати міжнародних експертів узгоджуються з прогнозами вітчизняних демографів. Фахівці Інституту демографії та соціальних досліджень ім. М. Птухи прогнозують зниження чисельності населення України до 38 мільйонів осіб до 2050 року за умов середніх показників народжуваності, тривалості життя та міграції. Вони також передбачають, що до 2060 року за тих самих умов населення скоротиться до 36 мільйонів осіб [79], (див. Рис. 1.3.).

У випадку розвитку песимістичного сценарію з низьким рівнем народжуваності, тривалості життя та міграції, фахівці передбачають можливе

зменшення чисельності населення до 32 мільйонів осіб до 2050 року та до 28 мільйонів осіб до 2060 року. Основною причиною нинішнього стрімкого скорочення населення вважається трудова міграція, яка стала значущою загрозою для національної безпеки, економічного розвитку та формування людського капіталу.

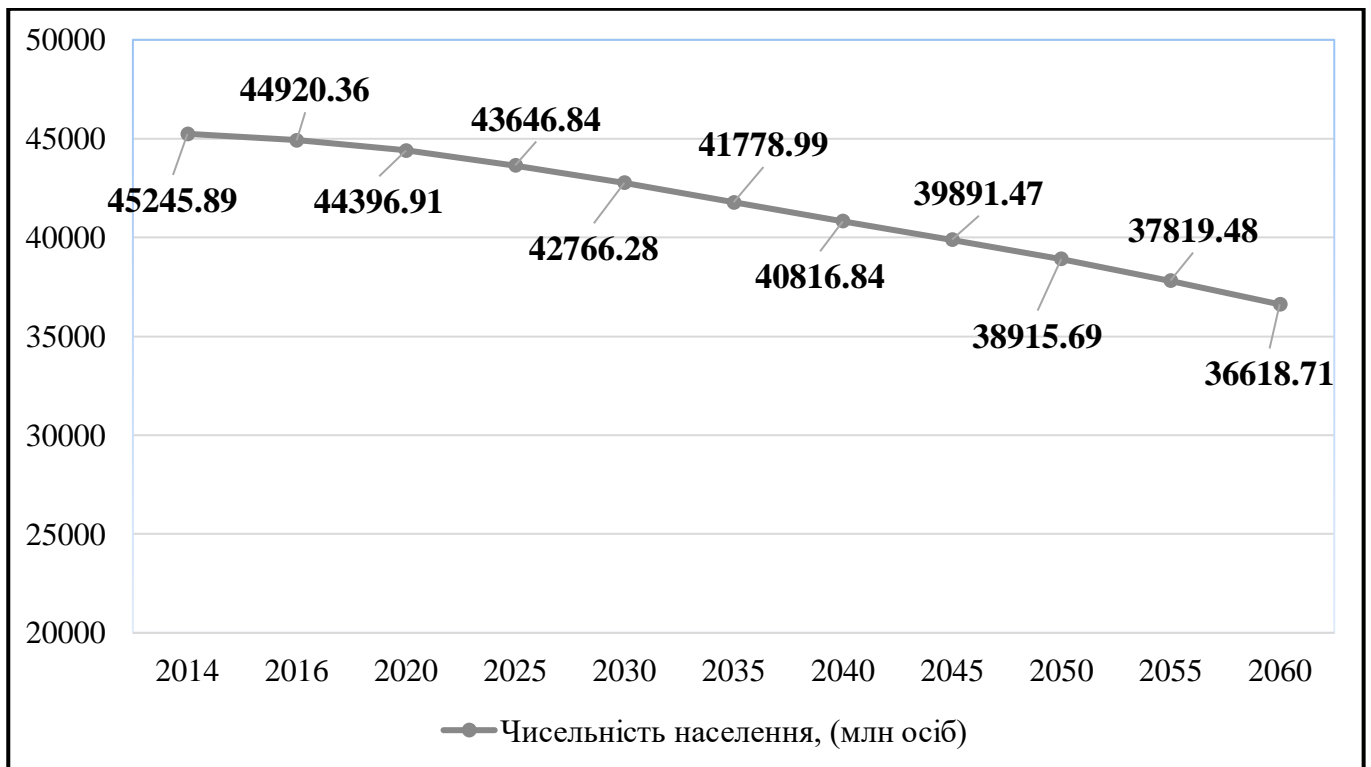

Рис. 1.3. Прогноз кількості населення України до 2060 р.
за умов середньої народжуваності, середньої тривалості життя,
середньої чистої міграції, (млн осіб).

Примітка. Побудовано автором на основі *Ukraine Headed for Perfect Storm of Demographic Decline*.

На жаль, наведені дані з приводу обсягів, структури та напрямів міграційних переміщень відсутні. Отримати реальні дані стає неможливим через відсутність вірної інформації з приводу чисельності українського населення через відтермінування перепису населення. Іншою причиною, що ускладнює визначення реальних обсягів міграції та чисельності українських громадян, що працюють за кордоном, є нелегальна міграція. Деякі експерти здійснюють оцінку обсягів трудової міграції на рівні 5-7 % працездатного населення [20].

Отже, метою працевлаштування та відкриття нових можливостей у бізнесі, найчастіше за кордон виїжджають молоді люди, що мають досить високий рівень освіти. В наслідок чого відбувається зміна структури трудових ресурсів. Тож, країна-експортер робочої потужності несе втрати на підготовку нових фахівців для власного ринку праці, та по закінченню навчання, молоді фахівці вирішують виїхати на роботу за кордон для подальшого розвитку. Через нездатну кількість розумового, працьовитого і творчого потенціалу на вітчизняному ринку праці, країна погіршує своє становище, та втрачає перспективи свого розвитку. Проблема відтоку мізків призводить також, до зниження технологічного потенціалу, культурного й наукового рівня. Отже, після того як, інтелект став головною складовою результативних сил людства та визначає рівень розвитку країни, його втрата на початку приведе до припинення розвитку науки й виробництва, потім освіти й культури, а дещо пізніше – держави.

У світі, де економіка стає все більш глобальною, міжнародна міграція праці стає складним і значним явищем. Сьогодні ми можемо визначити деякі закономірності та причини, які спонукають людей до переїзду в інші країни. Це переважно через погані умови життя та недостатнє соціальне забезпечення в їхніх державах. Кожна сторона намагається отримати вигоду від цього процесу. Основні переваги міграції включають культурний обмін, розв'язання проблем безробіття, поліпшення добробуту та обмін знаннями та досвідом між країнами, що сприяє розвитку виробництва.

1.3. Європейська політика регулювання бізнес-міграції

Для регулювання та керування міграційними процесами було укладено ряд міжнародних договорів та декларацій. Один з перших таких договорів, який гарантує право на свободу пересування й обрання місця проживання, вважається Загальна Декларація прав людини, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1948 р. Кожна людина має право обирати державу, з якою вона пов'язує своє майбутнє, проте прибуття до іншої країни передбачає дотримання її нормативно-

правової бази та поваги до цінностей громадян цієї країни. В цілому такі й інші міжнародні документи, що були прийняті міжнародними організаціями, мають концептуальні засади міжнародної міграційної політики, головні напрями й механізми її реалізації, якими користуються європейські країни. Прийняття таких нормативних актів й угод базується на принципах «мультикультуралізму», що передбачає не потребувати асиміляції переселенців й надає можливість існувати різноманітних комун стороннього населення, незалежно від їх традицій, історії та інших особливостей «нової батьківщини»[2].

Наступним ключовим документом, що формалізував підходи до міграційних питань в ЄС, є Маастрихтський договір (1992 р.). Передумовою його було складення у 1985 році договору в замку Шенген в Люксембурзі між урядами країн Бенелюксу, Федеративної Республіки Німеччини і Французької Республіки [62]. З урахуванням того, що некерований приплив мігрантів може стати проблемою у майбутньому, в червні 1997 року європейським керівництвом був прийнятий Амстердамський договір, головною метою якого було готування ЄС до потенційних проблем, які можуть виникнути внаслідок наступних етапів розширення [8 с. 134].

Даний документ передбачав:

- критерії й механізм визначення у контексті того – яка країна-член відповідає за розгляд заяв з приводу одержання притулку, поданого громадянином третьої країни в одну з держав-членів;
- мінімальні стандарти з приводу прийняття заявників на одержання притулку у державах-членах;
- мінімальні засади надання тимчасового захисту особам, які є переміщеними із третіх країн і які не можуть повернутись до своєї країни походження, в тому числі особам, що потребують міжнародного захисту;
- заходи що окреслюють права та умови, за яких громадяни третіх країн, які легально проживають в одній з держав-членів, можуть проживати в інших державах-членах, а також заходи щодо імміграційної політики у сфері нелегальної імміграції.

Другий етап формування єдиної європейської системи з приводу надання притулку відзначився запровадженням Гаазької програми. Так, за даними Європейської Комісії, дана програма стала сприятливою категорією вагомого прогресу в процесі розробки спільної політики з питань притулку та міграції.

У 2007 році був підписаний Договір про функціонування Європейського Союзу, відомий як Лісабонський договір, проте це не призвело до суттєвих змін у міграційній політиці ЄС. Тим не менш, зазначені в ньому цілі стали юридично обов'язковими для держав-членів, що зробило його ключовим етапом у формуванні міграційної політики в країнах Європейського Союзу. Протягом 2015 і 2016 років ЄС зіткнувся з безпрецедентним припливом біженців і мігрантів, коли понад 1 мільйон людей прибули в Європейський Союз, більшість з яких тікали від війни і терору в Сирії та інших країнах [77].

Стокгольмська програма 2009 року, ухвалена в умови фінансово-економічної кризи, демонструвала відсутність бажання країн ЄС активно розв'язувати міграційні питання і містила лише декілька нових ідей. Головний акцент у зусиллях ЄС з міграційної політики був зосереджений на збереженні досягнутого прогресу та забезпеченні функціонування ухвалених угод, зокрема Шенгенської системи. Також варто зазначити, що Стокгольмська програма, дія якої почалася після набуття чинності Лісабонською угодою, передбачала, що Рада Європейського Союзу має повноваження визначати головний курс на шляху до розвитку законодавства й оперативного планування у міграційній сфері; в даному випадку це стало основним важелем у формуванні спільної міграційної політики [67].

Слоган Європейської Комісії з приводу мети міграційної політики – є «розквітання, солідарність, безпека» – був поширений й закріплений у Європейському пакті з приводу імміграції та притулок, що було затверджено главами держав-членів на саміті у Брюсселі, восени 2008 року [70].

Наведений вище пакт підкреслює, що міграція може внести значний внесок у економічне розвинення ЄС й забезпечити ресурси як мігрантам, так і країнам їх походження, сприяючи їхньому розвитку. Однак країнам ЄС слід здійснювати керування міжнародними суспільними переміщеннями, із врахуванням реальних

можливостей прийому мігрантів і позиції ринку праці, житла, охорони здоров'я, освіти та соціальних послуг, в тому числі захищення від можливої експлуатації.

У подальшому у напрямку міграції визначено п'ять головних шляхів, зокрема: організування легальної імміграції із врахуванням пріоритетів й потреб окремих країн, запобігання реалізації нелегальних міграційних процесів й повернення нелегальних мігрантів, а також збільшення ефективності функції прикордонного контролювання, розбудування європейської системи притулку й поглиблення співробітництва з країнами походження мігрантів для забезпечення взаємодії між міграцією та розвитком [12].

У загальному, міграційна політика ЄС у регіональному контексті є диференційованою в залежності від країн міграційної пари. Ця політика полягає у виконанні різних Директив, а також двосторонніх та багатосторонніх регламентів, що стосуються вільного або преференційного переміщення фізичних осіб через кордони та їх працевлаштування на території ЄС, а також у регулюванні питань біженців.

Незважаючи на усі спроби нормативного та інституційного регулювання міграційних процесів та боротьби з незаконною міграцією, в Європейському Союзі залишаються проблеми, які впливають на економічний, суспільний, культурний та політичний контексти держав-членів. Варто звернути увагу на загрозу нелегальної міграції, яка становить ризик для життя громадян ЄС. Це включає зростання рівня злочинності, оскільки за статистичними даними більшість злочинів на території ЄС скоюються мігрантами. Підвищення злочинності сприяє також діяльності організованих злочинних груп, що може призвести до розвитку контрабанди та торгівлі людьми. Нелегальна міграція також викликає соціальне розшарування суспільства, збільшення ксенофобії, екстремізму та тероризму [75].

В результаті міграційних процесів виникає проблема «замкненого кола», де рішення правительств про вигнання мігрантів або обмеження їх прав можуть суперечити принципам міжнародного права, зокрема захисту прав людини [18].

Перш за все, важливо зазначити, що вирішення цих проблем потребує комплексного підходу. Це означає, що держави-члени ЄС повинні зосередитися не

лише на внутрішніх справах та кордонах, але й на таких аспектах, як працевлаштування, освіта, житло та умови проживання. Це можливо лише за умови розроблення довгострокової стратегії розвитку міграційної політики ЄС.

Поряд з цим, для вдосконалення міграційної політики ЄС варто враховувати різні сфери суспільного, культурного та політичного життя. Наприклад, важливо забезпечити створення нових робочих місць, особливо для осіб з низькою кваліфікацією, розширити доступ до освіти для мігрантів та забезпечити їм доступ до медичної допомоги та житла.

Наразі досить актуальною є ідея впровадження інституту кураторства для проблемних мігрантів, що передбачає надання спеціалізованої підтримки у різних сферах їхнього життя на новому місці.

Окрім цього, ЄС має зосередити зусилля на співпраці з іншими державами для досягнення спільних цілей. Наприклад, важливо підтримувати тісну співпрацю з Туреччиною, яка стає основним джерелом мігрантів до ЄС. Також варто розглянути співпрацю з північно-африканськими державами для зменшення незаконної міграції та боротьби з контрабандистами [36].

Державна політика ЄС щодо малих та середніх підприємств (МСБ) мігрантів спрямована на підтримку їхньої економічної інтеграції та створення рівних умов для ведення бізнесу. Основні заходи включають законодавчі ініціативи, такі як Директива про послуги на внутрішньому ринку, що спрощує започаткування бізнесу, та Директива про умови в'їзду для висококваліфікованих працівників. Фінансова підтримка здійснюється через програми COSME, Європейський соціальний фонд і «Erasmus для молодих підприємців», які надають доступ до фінансування, навчання та менторства.

Крім того, ЄС фінансує інкубатори та акселератори, що спеціалізуються на підтримці мігрантів-підприємців, а також програми навчання підприємництву. Політичні ініціативи включають Європейську програму інтеграції та національні плани інтеграції країн-членів ЄС. Інформаційна підтримка надається через Європейський міграційний мережевий центр (EMN), який досліджує підприємництво серед мігрантів і сприяє обміну досвідом між країнами. Ці заходи

допомагають мігрантам інтегруватися в економіку та успішно розвивати власний бізнес у ЄС [54].

В Європейському союзі підприємництво підтримує зростання конкуренції, що змушує великі компанії використовувати нові технології та покращувати якість своїх товарів. Нині успішність економіки ЄС напряду залежить від успіху малих та середніх підприємств. Тому важливим завданням є створення сприятливих умов для розвитку підприємництва. Це залежить від системи адміністративно-правового регулювання.

У 2008 році Європейський Союз затвердив Акт щодо малого бізнесу, а в 2011 році його переглянув і доповнив. Цей акт спрямований на спрощення регулювання для малих та середніх підприємств. Основна ідея полягає в тому, щоб враховувати вплив на малі підприємства ще на початкових етапах ухвалення законодавчих ініціатив. Це привело до необхідності покращення європейського законодавства, що стосується малого та середнього бізнесу.

Восени 2011 р. Європейською комісією було опубліковано звіт «Мінімізація регуляторного навантаження на малі та середні підприємства. Адаптація регуляторних актів ЄС до потреб мікропідприємств», в якому зобов'язалася забезпечити пропорційність у підходах до регулювання. Наприклад, мікропідприємства мають бути виключені з обов'язкового регулювання, за винятком випадків, коли його застосування доводиться. Якщо мікропідприємства все ж підпадають під регулювання, до них застосовуються полегшені режими та інші спрощення, такі як зменшення вимог до звітності чи звільнення від сплати податків. Також у 2014 році Регламент Європейської Комісії зменшив фінансове навантаження на малі та середні підприємства та звільнивши їх від певних видів податків.

Державне регулювання бізнесу у кожній країні базується на певних принципах. Головні принципи ЄС у цій сфері включають зміцнення внутрішнього ринку, інтернаціоналізацію підприємницької діяльності, усуненню адміністративних бар'єрів та створення єдиного економічного простору. За даними експертів, рівень адміністративних бар'єрів у ЄС постійно зменшується.

Також поширені в Європі проекти з раціоналізації процесу звітування, ліцензування та інші, які спрощують ведення бізнесу. Ці проекти дозволяють здійснювати більшість послуг дистанційно через Інтернет. Це сприяє спрощенню бухгалтерської звітності, звільненню від сплати ПДВ та іншим полегшенням для малих підприємств.

Для забезпечення того, щоб майбутнє регулювання враховувало інтереси малих підприємств, країни-члени ЄС працюють у декількох напрямках. Наприклад, вони встановлюють однакові терміни введення в дію регуляторних актів для малих підприємств та публікують щорічний бюлетень щодо нового законодавства. Крім того, вони стараються досягти результатів при мінімізації витрат та адміністративного тягаря, використовуючи інструменти взаємного визнання та спільного регулювання [64].

Отже, можна зазначити, що регулювання міграції в Європейському Союзі є складним та многогранним процесом, що включає в себе різноманітні аспекти, такі як міграція працівників, бізнесу та іммігрантів. ЄС встановлює спеціальні правила та процедури для контролю за міграцією, спрямовані на забезпечення рівного доступу до ринку праці, запобігання нелегальній міграції та підтримку розвитку підприємництва. Регуляція мігрантів сприяє створенню інтегрованого та стійкого суспільства, сприяє розвитку економіки та підтримує міжнародний обмін досвідом та культурою. Однак важливо забезпечити баланс між захистом прав мігрантів та безпеки суспільства, щоб забезпечити стійкий та гармонійний розвиток у всіх сферах життя країн-членів ЄС.

У контексті регулювання міграції в Європейському Союзі також важливо враховувати аспекти міграції працівників та бізнесу. ЄС встановлює спеціальні правила та процедури для контролю за міграцією працівників з країн-членів та з третіх країн, що допомагає забезпечити рівний доступ до ринку праці та попереджує нелегальну міграцію. Крім того, ЄС регулює міграцію бізнесу шляхом встановлення спеціальних візових та імміграційних програм для підприємців та інвесторів, спрощення процедур отримання дозволів на працевлаштування та створення сприятливих умов для розвитку бізнесу зокрема через впровадження програм

підтримки та фінансування. Такий підхід сприяє розвитку підприємництва, міжнародному обміну досвідом та розвитку економічних зв'язків між країнами.

Висновки до розділу 1

Міжнародна міграція населення стала ключовою складовою економічного розвитку країн, на що вказує неабиякий вплив, який вона має. Регулювання цього явища стає проблемою не лише на національному рівні, а й на регіональному та міжнародному. За останні роки багато осіб залишають країни з низьким рівнем економічного розвитку та переїжджають до розвинених країн у пошуках кращих можливостей та вищих доходів, зокрема, країн Європейського Союзу.

На вибір країни переселення впливають як економічні, так і неекономічні фактори. Серед економічних факторів розмір заробітної плати відіграє ключову роль, а також розташування виробництва, рівень економічного розвитку країн, інвестиції тощо. Некономічні фактори включають політично-правові, релігійні, етнічні, екологічні, освітньо-культурні та психологічні аспекти.

З огляду на сучасні тенденції, варто зазначити зростання нових форм міграції, таких як бізнес-міграція, податкова міграція та інвестиційна міграція. Ці явища відображають складність сучасного міграційного процесу та вимагають від країн-приймачів уваги до розробки відповідних політик та законодавства.

Особливості бізнес-міграції полягають у складних правових, фінансових та культурних аспектах, які вимагають уважного планування та підготовки. Успішна бізнес-міграція потребує ретельного вивчення законів та вимог країни-приймаючої, а також аналізу ризиків та можливостей для бізнесу.

Бізнес-міграція є важливим елементом глобальної економіки, який сприяє розвитку міжнародних бізнес-зв'язків та сприяє обміну інноваціями та кадрами. Враховуючи різноманітність видів та особливостей бізнес-міграції, бізнесменам та інвесторам необхідно бути добре підготовленими та інформованими для успішної реалізації своїх цілей у новому економічному середовищі.

Загалом, міграція має глобальний характер і є важливим чинником для економічного, соціального та культурного розвитку країн. Приваблення іноземних працівників та інвесторів може сприяти зростанню економіки та збагаченню суспільства, але вимагає комплексного підходу до регулювання та управління міграційними процесами.

Метою працевлаштування та відкриття нових можливостей у бізнесі, найчастіше за кордон виїжджають молоді люди, що мають досить високий рівень освіти. В наслідок чого відбувається зміна структури трудових ресурсів. Тож, країна-експортер робочої потужності несе втрати на підготовку нових фахівців для власного ринку праці, та по закінченню навчання, молоді фахівці вирішують виїхати на роботу за кордон для подальшого розвитку. Через нездатну кількість розумового, працьовитого і творчого потенціалу на вітчизняному ринку праці, країна погіршує своє становище, та втрачає перспективи свого розвитку. Проблема відтоку мізків призводить також, до зниження технологічного потенціалу, культурного й наукового рівня. Отже, після того як, інтелект став головною складовою результативних сил людства та визначає рівень розвитку країни, його втрата на початку приведе до припинення розвитку науки й виробництва, потім освіти й культури, а дещо пізніше – держави.

У світі, де економіка стає все більш глобальною, міжнародна міграція праці стає складним і значним явищем. Сьогодні ми можемо визначити деякі закономірності та причини, які спонукають людей до переїзду в інші країни. Це переважно через погані умови життя та недостатнє соціальне забезпечення в їхніх державах. Кожна сторона намагається отримати вигоду від цього процесу. Основні переваги міграції включають культурний обмін, розв'язання проблем безробіття, поліпшення добробуту та обмін знаннями та досвідом між країнами, що сприяє розвитку виробництва.

Можна зазначити, що регулювання міграції в Європейському Союзі є складним та многогранним процесом, що включає в себе різноманітні аспекти, такі як міграція працівників, бізнесу та іммігрантів. ЄС встановлює спеціальні правила та процедури для контролю за міграцією, спрямовані на забезпечення рівного

доступу до ринку праці, запобігання нелегальній міграції та підтримку розвитку підприємництва. Регуляція мігрантів сприяє створенню інтегрованого та стійкого суспільства, сприяє розвитку економіки та підтримує міжнародний обмін досвідом та культурою. Однак важливо забезпечити баланс між захистом прав мігрантів та безпеки суспільства, щоб забезпечити стійкий та гармонійний розвиток у всіх сферах життя країн-членів ЄС.

У контексті регулювання міграції в Європейському Союзі також важливо враховувати аспекти міграції працівників та бізнесу. ЄС встановлює спеціальні правила та процедури для контролю за міграцією працівників з країн-членів та з третіх країн, що допомагає забезпечити рівний доступ до ринку праці та попереджує нелегальну міграцію. Крім того, ЄС регулює міграцію бізнесу шляхом встановлення спеціальних візових та імміграційних програм для підприємців та інвесторів, спрощення процедур отримання дозволів на працевлаштування та створення сприятливих умов для розвитку бізнесу зокрема через впровадження програм підтримки та фінансування. Такий підхід сприяє розвитку підприємництва, міжнародному обміну досвідом та розвитку економічних зв'язків між країнами.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СТАНУ ТА ТЕНДЕНЦІЙ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БІЗНЕС-МІГРАЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Міграція за кордоном: кількісні та якісні аспекти

Протягом 2022 року готовність українців виїхати в пошуках безпеки за кордон зазнала змін, які визначалися різними факторами. Основними чинниками впливу були рівень безпеки в конкретних регіонах, доступність основних інфраструктурних послуг і роботи, а також фінансові можливості родини.

Громадяни України протягом 2022 року, в більшій мірі шукали безпечне місце в європейських країнах. Відповідно до даних УВКБ ООН, 7 891 977 громадян України були вимушені залишити Україну після початку повномасштабної війни, й приблизно 4,8 мільйона з них одержали тимчасовий захист. Більше всього мігрантів, станом на 31.12.2023 р., було прийнято Польщею та Німеччиною. До десятки країн ЄС, які прийняли найбільше українців, що рятувались від війни, увійшли країни: Чехія, Велика Британія, Іспанія, Молдова, Словаччина, Ірландія та Франція [52], (див. Табл. 2.1).

Країни Європи надавали українцям притулок на засадах прозоро-правових. Так, Директивою Ради 2001/55/ЄС «Про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у разі масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб й відповідальності за наслідки такого прийому» від 20.07.2001 р. було встановлено стандарти для тимчасового захисту. Ця Директива застосувалася на практиці вперше після 24 лютого 2024 року, коли українці масово почали виїжджати за кордон через повномасштабне вторгнення РФ в Україну, та надала їм право на проживання, роботу, медичне забезпечення та освіту. Незважаючи на переваги тимчасового захисту, такі як надання допомоги та швидкий доступ до ринку праці, українським громадянам доводилося подолати багато перешкод, переважно у сфері забезпечення

стабільного житла та знаходження роботи, доступу до медичних послуг, а також подолання мовних бар'єрів та інших [38].

Таблиця 2.1

Кількість громадян України, які виїхали в 2022 році до країн Європи
(станом на 31.12.2023 р.), (тис. осіб)

Країна	Біженці з України зареєстровані в країні, (тис. осіб)
Німеччина	1125,9
Польща	956,6
Чехія	375,6
Велика Британія	250,4
Іспанія	185,9
Молдова	120,7
Словаччина	114,2
Ірландія	102,6
Франція	69,5

Примітка. Складено автором за даними УВКБ ООН.

Згідно з опитуваннями УВКБ ООН, основною проблемою для українських біженців за кордоном є житло, зокрема через те, що програми, які забезпечували безкоштовне житло, мали тимчасовий характер і вже завершилися у багатьох країнах. Пошук житла стає важким завданням для біженців не лише через фінансові обмеження, але й через те, що багато власників нерухомості віддають перевагу довгостроковій оренді, відмовляючись від користувачів тимчасового захисту. Переїзди та відсутність постійного житла також ускладнюють доступ до інших прав, наприклад, навчання дітей у школі [69].

Хоча для деяких біженців це не є проблемою, наприклад за даними опитування міжнародної агенції щодо працевлаштування Gremi Personal на кінець осені 2022 року більша кількість громадян України на території Польщі винаймали житло за власний кошт, що свідчить про економічну незалежність українських біженців. Данні опитування свідчать, що 58 % українців, що шукають притулок від

війни, винаймають житло за власний кошт, 22 % - у гуртожитках чи хостелах які надав їм роботодавець, а 10 % - у поляків які прийняли українців у своєму житлі. Лише 5 % біженців проживають за кошти держави, та 5 % за кошти благодійних організацій [55], (рис. 2.1.):

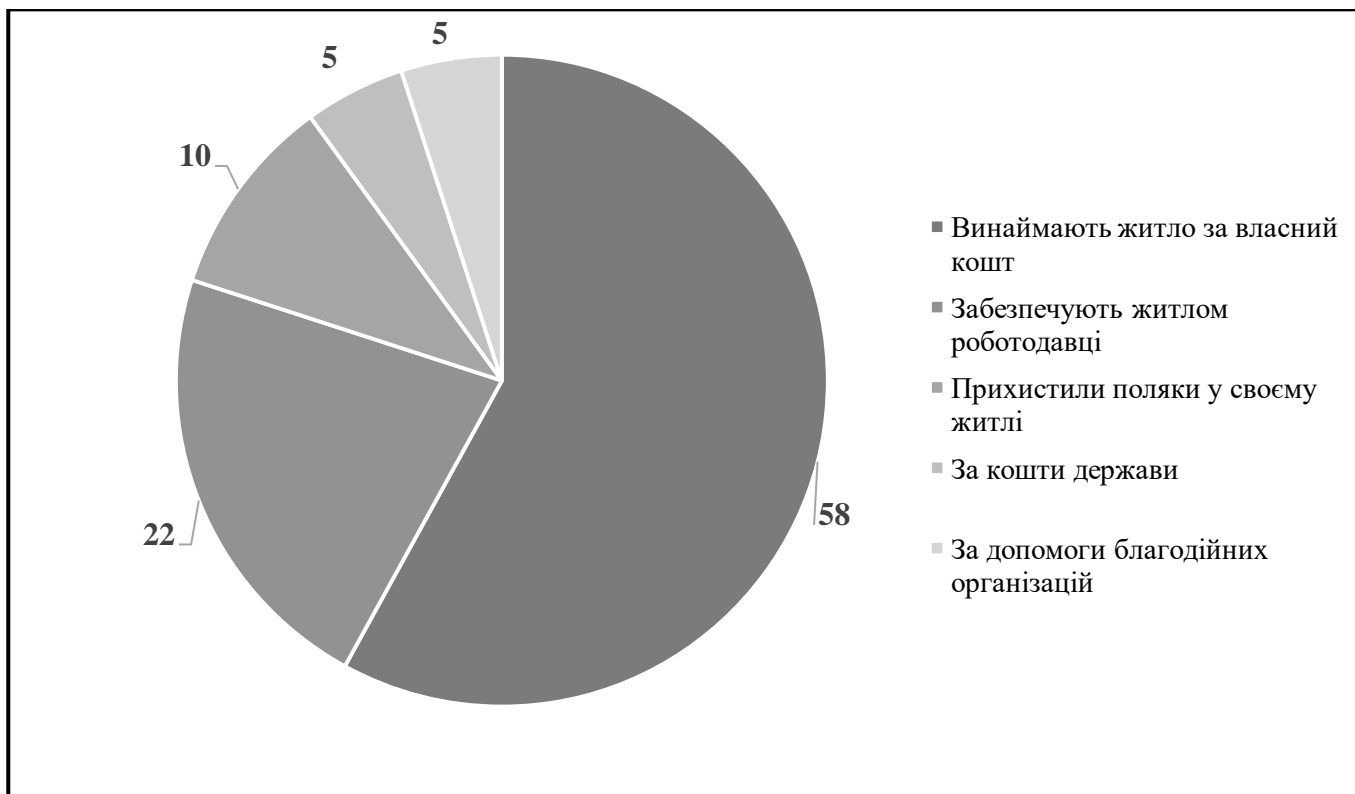

Рис. 2.1. Показники сплати за проживання українців у Республіці Польща, (%). Примітка. Побудовано автором за даними опитування міжнародної агенції з працевлаштування Gremi Personal на кінець листопаду 2022 року.

Більшість країн, де перебувають біженці, використовують різноманітні заходи для сприяння їхньому доступу до ринку працевлаштування, такі як мовні курси, консультації, допомога в пошуку роботи, професійна підготовка та перекваліфікація. Так, за оцінками, до кінця 2023 року у країнах перебування працювало близько 40 % дорослих біженців, при цьому приблизно 8 % з них – це працівники фрілансу. Слід відзначити, що 13 % тих, хто зайнятий за кордоном, не працюють за трудовим контрактом, а кожен другий працевлаштований на менш кваліфікованій роботі, ніж у рідній країні [58].

У той же час значна кількість біженців залишається безробітними. За результатами опитування, проведеного УВКБ ООН серед українських біженців, які перебувають у сусідніх країнах з Україною, 20 % відповідалів не зайняті на роботі, а 28 % не мають можливості працювати через сімейні обов'язки, такі як догляд за дітьми або хворими членами родини. Основними причинами безробіття є мовний бар'єр (37 %) та складнощі у пошуку роботи (29 %). Кожен десятий безробітний також стикається з проблемою визнання свого диплому чи кваліфікації. 12 % опитаних відзначили, що не можуть приступити до роботи через неможливість знайти доглядача за своїми маленькими дітьми. Загалом, 46 % сімей із дітьми до п'яти років повідомили про труднощі з розміщенням дитини в дошкільних закладах [69].

Тривале перебування українських біженців за кордоном сприяло не лише утворенню більш реалістичного уявлення про життя в іноземних країнах, а й вплинуло на їхнє ставлення до України. Улітку 2023 року соціологічна група «Рейтинг» провела опитування біженців з України у 31 державі Європи з метою визначення, де, на їхню думку, краще жити: в країні перебування чи в Україні.

Результати опитування показали, що українці, які перебувають в Європі, вважають, що можливості досягнення успіху в Україні та за кордоном приблизно однакові. Проте, в Європі значно менше поширена корупція, існують кращі можливості для отримання доходу, забезпечення соціального захисту та гарантії прав і свобод людини. Водночас, стартувати власний бізнес в Україні вважається дещо простішим, хоча рівень бюрократії за кордоном, на думку біженців, є вищим, ніж в Україні.

Українці високо оцінили вітчизняні адміністративні та банківські послуги, вважаючи їх кращими, ніж у Європі. Також вони відзначили доступність та якість медичного обслуговування в Україні, що перевищує рівень відповідних послуг за кордоном. Респонденти також вважають, що якість шкільної та дошкільної освіти в Україні перевершує європейські стандарти, але вища освіта, за їхніми словами, є трохи кращою за кордоном.

Згідно з результатами опитування Comparative Research, опублікованого в серпні 2023 року, вітчизняна сфера послуг виявилася значно кращою, ніж в європейських країнах. Наприклад, індустрія краси українська вважається кращою за європейську за результатами опитування 85 % проти 5 %. Також, обслуговування в кафе та ресторанах, послуги пошти та доставки, продажі через Інтернет та робота магазинів отримали перевагу від українських респондентів: 60 % проти 16 %, 54 % проти 25 %, 51 % проти 22 % та 42 % проти 36 % відповідно.

Проте, якість організації громадського транспорту та стан доріг в Україні виявилися набагато гіршими, ніж в Європі. За даними опитування, 77 % віддали перевагу європейській організації громадського транспорту порівняно з 14 % у вітчизняній, та 85 % вважають якість доріг в Європі кращою, ніж в Україні, у порівнянні з 5 % українських респондентів [68], (рис. 2.2.):

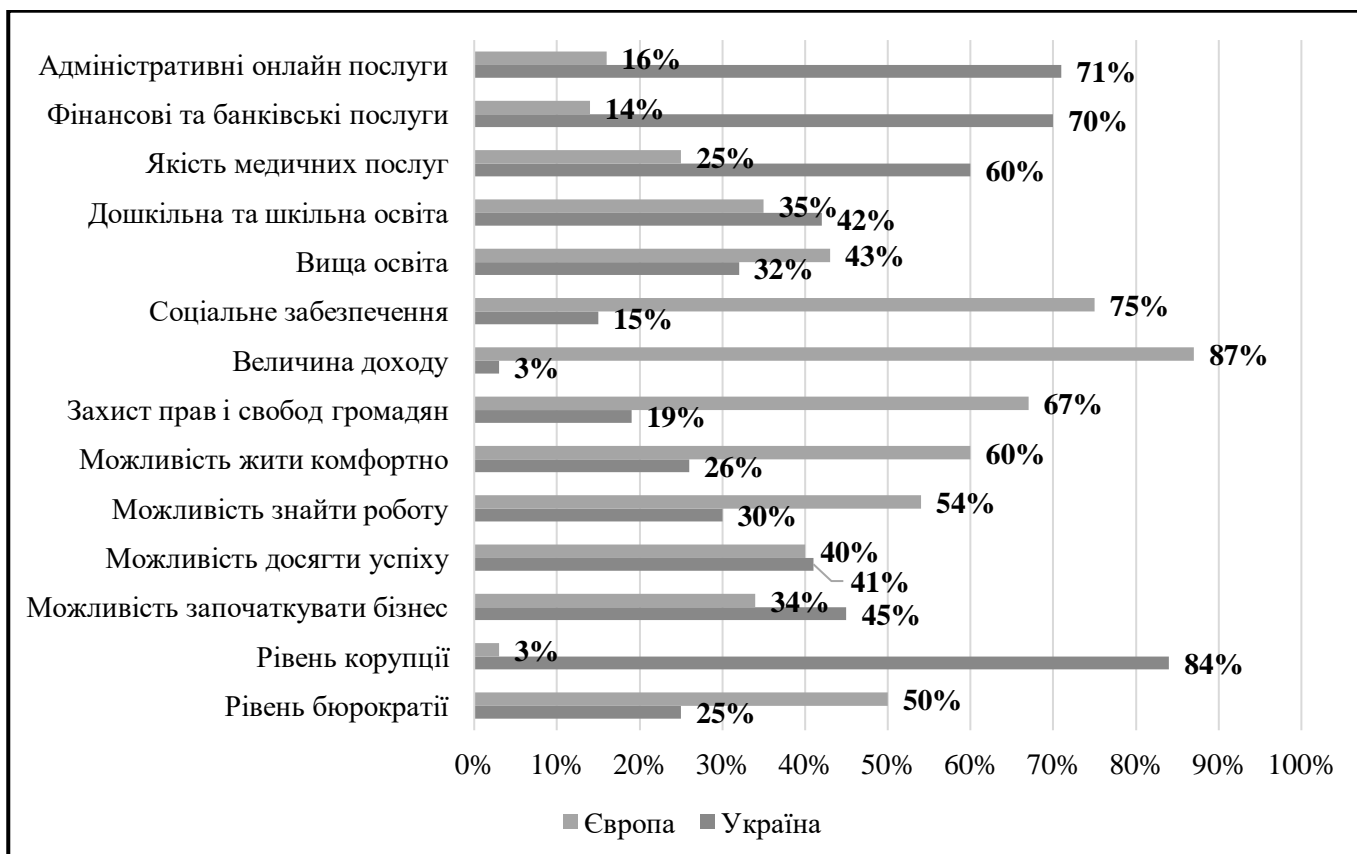

Рис. 2.2. Показники порівняння Європи та України.

Примітка. Побудовано автором за даними Comparative Research: a pan-European Study of Ukrainians in Europe.

Тривалість перебування українських біженців за кордоном збільшується, але разом з тим все більше осіб усвідомлюють, що чекати на кращих часів не завжди можна. Вони стикаються з вибором: повертатися додому або знаходити способи адаптації у країні перебування. Таке рішення залежить від багатьох факторів, особливо від безпекової ситуації в Україні. Умови перебування за кордоном та складнощі, з якими доводиться зіткнутися, також впливають на прийняття рішення. Важливо враховувати, що зусилля та можливості подолання життєвих труднощів залежать від умов у конкретних країнах прийому та від соціально-демографічних характеристик самі біженців.

Більшість біженців мріють про повернення додому. Однак із плином часу зменшується кількість людей, які активно планують такий повернення. Тим часом, зростає кількість тих, хто не має наміру повертатися, а також тих, хто коливається у своїх рішеннях. Можна припустити, що насправді значна частина з них нахиляється до того, щоб залишитися за кордоном [80], (рис. 2.3.):

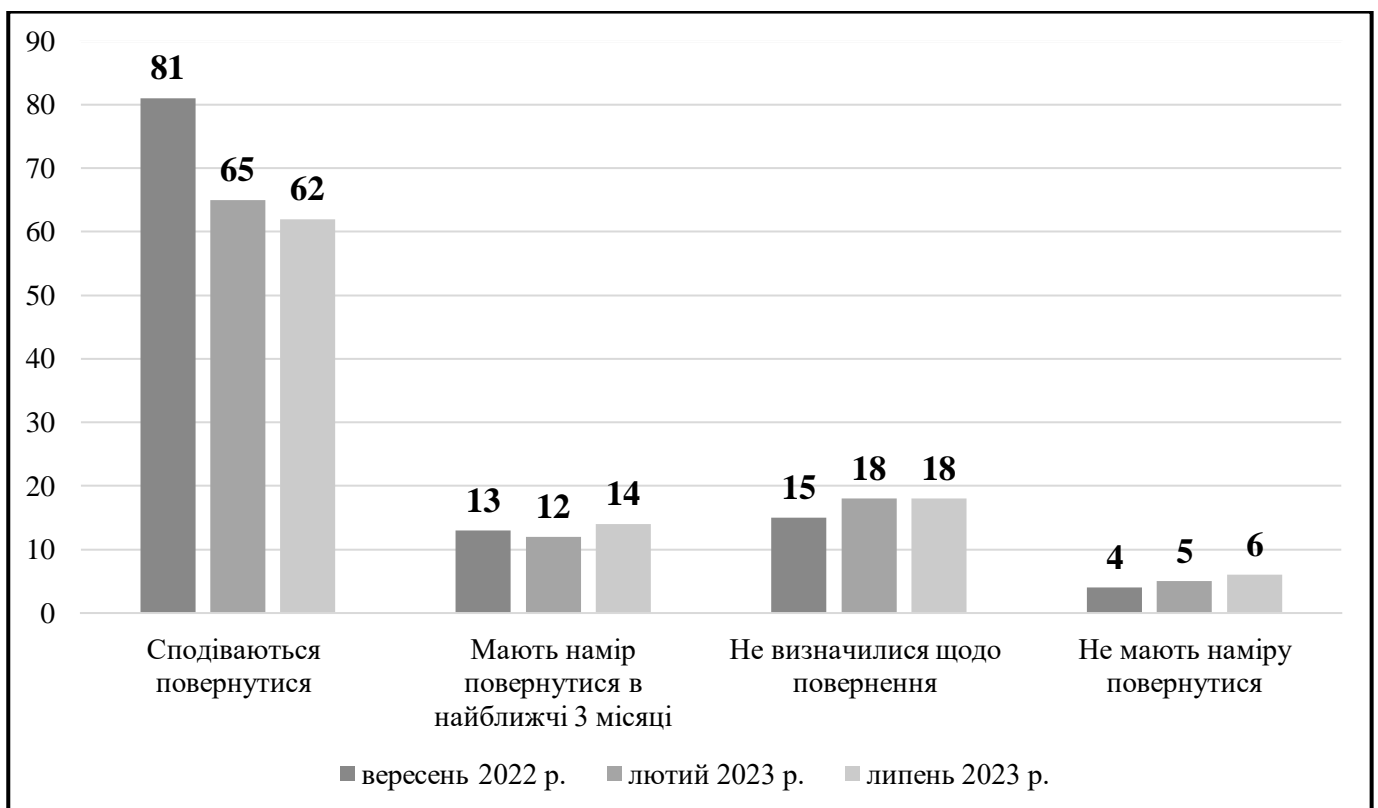

Рис. 2.3. Наміри українських біженців щодо повернення, (%).

Примітка. Побудовано автором за даними опитувань УВКБ ООН.

Згідно з результатами опитувань УВКБ ООН, більш схильні до повернення в Україну є вразливі категорії біженців, такі як літні люди, багатодітні сім'ї, особи без постійного житла та ті, хто не задоволені якістю свого життя за кордоном. Також, частіше планують повернутися українці, які мають більше інформації про ситуацію в Україні, зокрема завдяки короткочасним візитам додому, ті, хто проживає недалеко від України, а також ті, хто залишив членів сім'ї (чоловіка, дітей) та має незруйноване житло в Україні.

Натомість серед тих, хто не планує повертатися, переважають молоді чоловіки, одинаки, представники робітничих професій та студенти. Це також ті, хто виїхав у віддалені країни та не залишив членів сім'ї в Україні.

За оцінками Міжнародної організації з міграції (МОМ), близько 1,2 мільйона осіб повернулися з-за кордону. З них основна частина (85 %) перебувала в країнах Європейського Союзу перед поверненням. Зазначено, що 88 % повернулися - жінки. Середній час перебування за кордоном для повернутих становить 175 днів, що майже на третину більше, ніж для тих, хто перебував в межах України та повернувся до місць постійного проживання.

Найбільша частина повернулися до Києва (19 %), регіону, який не лише звільнили від ворога, а й забезпечили високий рівень протиповітряної оборони. Також помітно повернення до Дніпропетровської області (13 %), Одеської (11 %), Харківської (9 %), де ситуація була набагато складніша.

Основними мотивами для повернення були емоції та туга за домом (52 %). Другим за значенням було бажання знову бути разом з родиною. Економічні проблеми за кордоном вплинули лише на 19 % громадян що повернулися. Парадоксально, покращення безпеки вдома мало значення для рішення про повернення лише для 11 % опитаних [74], (див. Рис. 2.4.).

Незважаючи на значну кількість співвітчизників, які повертаються з-за кордону, війна продовжується, а стабільне та безпечне повернення стає питанням. Багатьом людям немає куди повертатися через відсутність постійного місця проживання.

Ця ситуація може притягнути повторну еміграцію, а також ускладнити повернення для тих, хто зараз знаходиться за кордоном. За оцінками Центру економічної стратегії, в Україну може не повернутися від 1,3 мільйона до 3,3 мільйонів громадян. Це може негативно відбитись на українській економіці, яка річно втрачатиме від 2,7 % до 6,9 % потенційного ВВП [60].

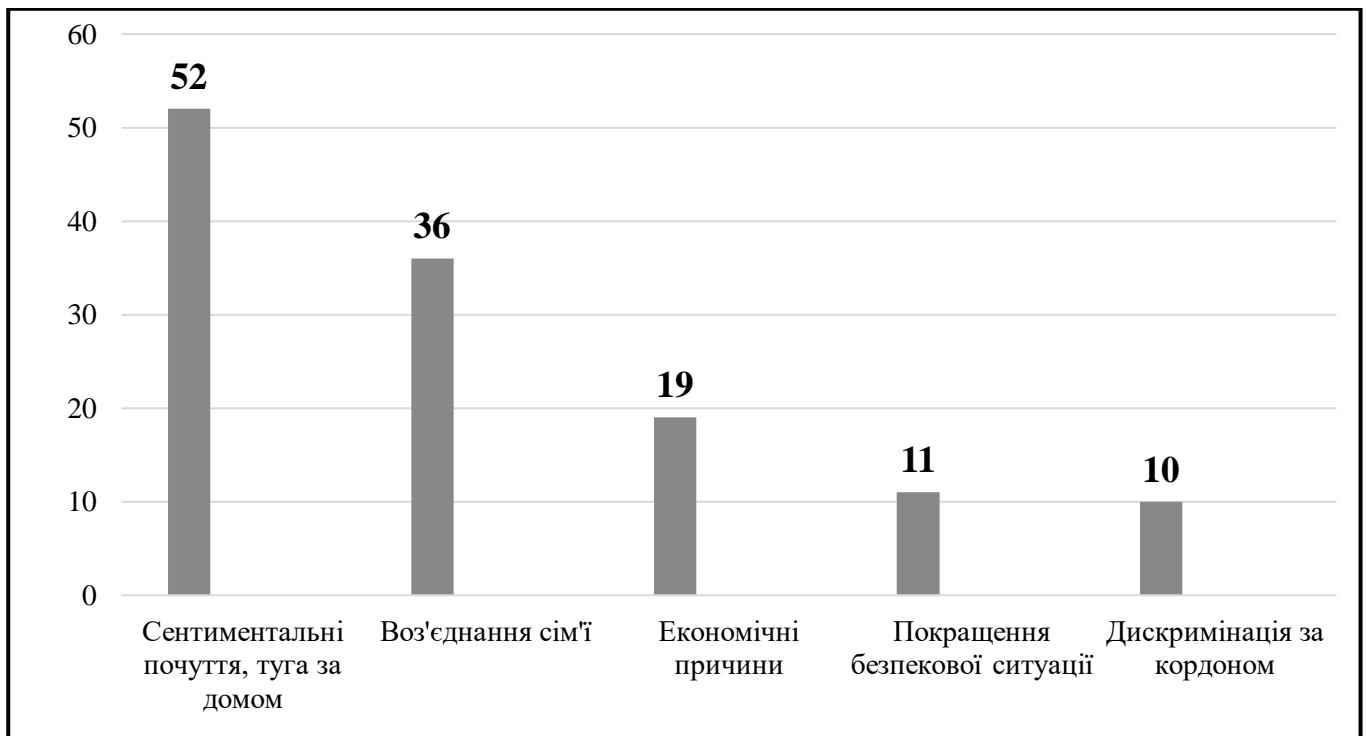

Рис. 2.4. Причини повернення українських біженців на батьківщину, (%).

Примітка. Побудовано автором за даними опитування Міжнародної організації з міграції.

Разом із тим, хоча втрата населення має серйозні наслідки для України, повернення біженців з-за кордону також може породити додаткові виклики для соціально-економічної сфери країни та самої групи повернутих. Продовження перебування українських біженців за кордоном становить серйозний виклик для країн, які їх приймають.

У таких умовах Україні та країнам-партнерам важливо спільно знаходити підходи, які враховуватимуть інтереси всіх сторін. Це можна досягти шляхом інтеграції українських біженців у приймаючих країнах таким чином, щоб покращити їх стан там й забезпечити сприятливіші умови для повернення до

України. Це означає надання навчання та перекваліфікації, особливо за спеціальностями, потрібними для відновлення України після війни, а також активне вивчення мови та накопичення капіталу народу, що буде сприятливим моментом їхнього успіху, в незалежності від місця подальшого проживання.

Важливо також забезпечити взаємне визнання кваліфікацій та знань, отриманих українськими біженцями як у самій Україні, так і за кордоном. Національні та міжнародні вимоги до освіти повинні бути взаємно визнані, щоб забезпечити безперешкодне продовження навчання та професійного зростання.

Нарешті, важливо сприяти створенню правової бази для легальної міграції та транскордонної мобільності українських громадян в Європі після завершення війни. Успішна співпраця між Україною та країнами-партнерами у вирішенні долі біженців є важливим елементом допомоги Україні у повоєнному відновленні [57].

Отже, Українські біженці, які змушені перебувати за кордоном через воєнні дії, стикаються з різними викликами та перешкодами. Згідно з оцінками, більшість з них бажають повернутися додому, проте з часом ця група зменшується. Також, існують значні ризики і проблеми як для тих, хто повертається, так і для тих, хто залишається за кордоном. Важливою є співпраця України та країн перебування для забезпечення не лише інтеграції українських біженців, але й їхньої можливості повернутися додому в майбутньому. Для цього потрібно активно розвивати механізми підтримки, враховуючи потреби та інтереси самих біженців. Крім того, важливо створювати умови для збереження зв'язків з Україною та сприяти їхній реінтеграції у випадку повернення. Тільки через спільні зусилля можна досягти успішного розв'язання цього глобального виклику.

2.2. Вплив війни на динаміку та характер міграції українського бізнесу

Умови глобалізації та інтернаціоналізації виробництва призводять до взаємного впливу національних ринків праці через зростаючі процеси зовнішньої трудової міграції та кризові явища, що можуть мати як негативні, так і позитивні наслідки.

Розвиток інноваційного бізнесу в Україні на всіх рівнях, особливо в умовах воєнного або поствоєнного стану, визначається як пріоритетна мета економічної політики. В цих умовах бізнес стикається зі значною невизначеністю та ризиками. Реагування бізнесу на екстрені ситуації та заходи влади для зменшення негативного впливу на економіку стають критично важливими.

Однією з проблем є забезпечення релокації підприємств з гарячих зон в безпечні регіони або за кордон. Державна підтримка в цьому процесі надається перш за все стратегічним підприємствам та тим, які здатні самостійно здійснити релокацію свого обладнання та товарів.

Релокація підприємств в умовах війни відбувається під впливом низки загроз, які включають порушення економічних зв'язків, блокування логістики, втрати трудового потенціалу, відсутність достатньої кількості майданчиків для розміщення підприємств, ускладнене переміщення працівників та низку інших проблем. Бізнес зазнає втрат ресурсів, товарів, основних фондів під час релокації, та стикається з труднощами у підборі приміщень, персоналу та обмеженнями мобільності. Зростання частки підприємств, що релокуються за кордон, є загрозовою тенденцією для просторового розвитку України [44].

Великі промислові підприємства втратили через війну не менше 13 мільярдів доларів, що перевищує середній розмір прямих іноземних інвестицій, які щорічно залучала Україна [3].

Процес релокації охопив менше ніж 2 % від загальної кількості бізнесів, які були зареєстровані у прифронтових районах; загалом приблизно 20 % українських компаній стикнулися із процесом релокації, зокрема деякі перенесли свої співробітники (наприклад, у сфері ІТ), а інші перемістили виробництва або окремі підрозділи.

Релокація надала можливість зберегти частину виробництва міст: Лисичанськ, Рубіжне та інші тимчасово окуповані або зруйновані міста. Фактично, 1/5 бізнесу в країні «перемістився» разом із 5 мільйонами населення (поруч із зонами проведення операцій - ВПО).

Середні компанії – найбільша група, яка постраждала від війни. Їх частина у районах, які відновлюються й тих, які залишаються на передовій, становить 52 %. Більшість компаній знаходяться у зоні бойових дій чи прифронтовій зоні й не можуть здійснити релокацію, що залишає їх з високими ризиками фізичних руйнувань, дефіцитом робочої сили, скороченням попиту через відтік населення [7].

Головним економічним центром для релокованого бізнесу в Україні стали області Карпатського регіону. Це пояснюється високим рівнем економічної стабільності в умовах війни, значним експортним потенціалом, можливістю збільшення торговельних оборотів з країнами ЄС та профіцитним ринком праці. Львівська область є лідером за кількістю релокованих підприємств, що обумовлено переміщенням сюди майже чверті всіх підприємств та зайнятими тут понад 3 тисячі осіб [48], (рис. 2.5.):

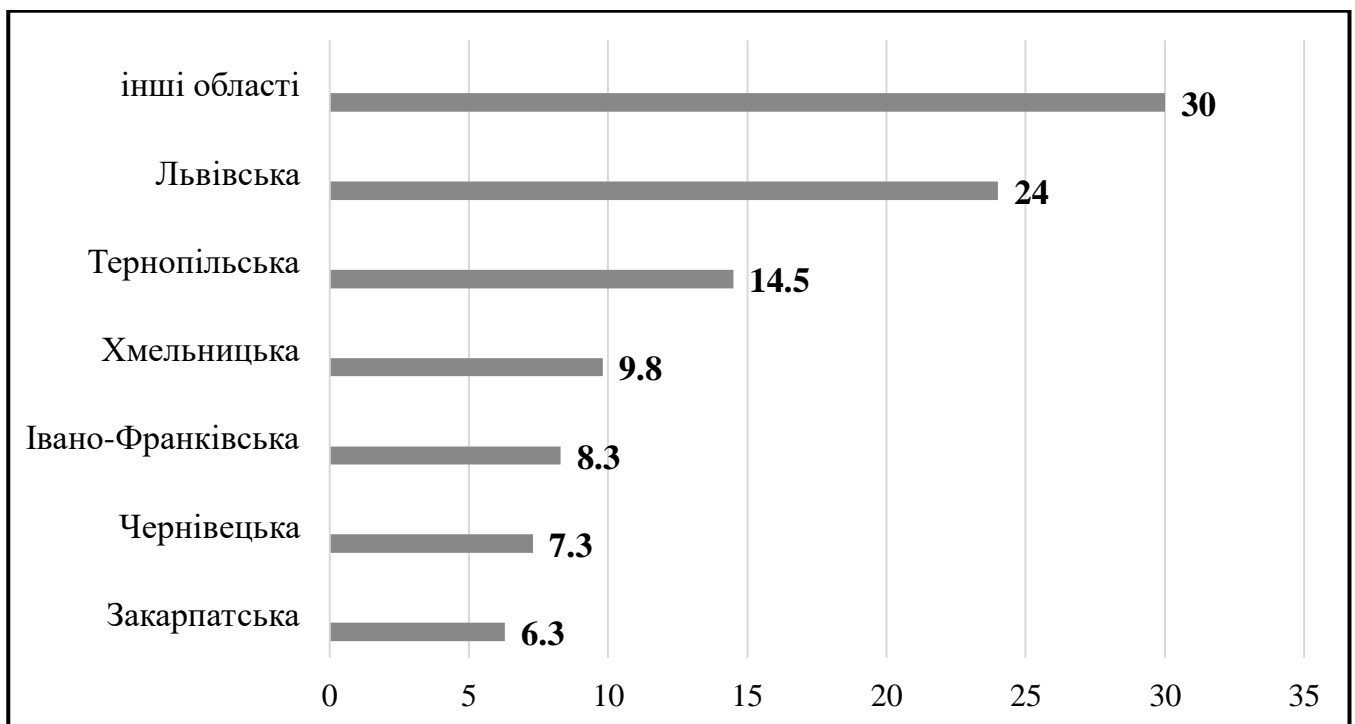

Рис. 2.5. Регіональна структура релокації підприємств, (%).

Примітка. Побудовано автором за даними програми релокації підприємств Міністерства економіки України.

Серед відновлених підприємств більшу частину становлять компанії із оптової та роздрібною торгівлі, ремонту авто-засобів, переробної промисловості,

інформаційно-телекомунікаційного сектору, а також професійної, наукової та технічної діяльності.

Програма релокації сприяє захисту промислових об'єктів українських підприємств різних форм власності. Переміщення бізнесу в безпечні регіони відкриває нові можливості для економічного розвитку та дозволяє підприємствам працювати в умовах воєнного конфлікту [49].

Незважаючи на заходи, спрямовані на підтримку та забезпечення функціонування релокованого бізнесу в Україні, процес релокації підприємств у воєнний час супроводжується рядом загроз, включаючи:

1. Порушення внутрішніх й міжрегіональних економічних зв'язків, в тому числі блокування й порушення логістики постачання та збуту.
2. Втрата трудового потенціалу у зв'язку із продовженням впливу населення.
3. Відсутність чи проблемність підключення до інженерних мереж для забезпечення функціонування підприємств.
4. Ускладнена логістика й тривале перевезення промислового обладнання до місць релокації.
5. Мала кількість кваліфікованих спеціалістів для реалізації монтажу/демонтажу складного промислового обладнання.
6. Відсутність необхідної кількості облаштованих майданчиків для розміщення компаній.
7. Ускладнення із одночасним переміщенням та розселенням вагомої кількості робітників разом із забезпеченням їх необхідними соціальними послугами.

Щодо релокації підприємств за кордон, Міністерство економіки України зазначає, що з початку війни близько 5 % бізнесу вже перейшли за кордон, і ця тенденція продовжується. Переважно переміщуються підприємства креативної індустрії (маркетинг, консалтинг і дизайн), ІТ-сфери, сфери легкої промисловості, та інші [37], (див. Рис. 2.6.). Проте виробничі підприємства менш активні у цьому процесі, це пов'язано з відсутністю спеціальних програм підтримки від країн-членів ЄС, які б допомагали у евакуації бізнесу з України.

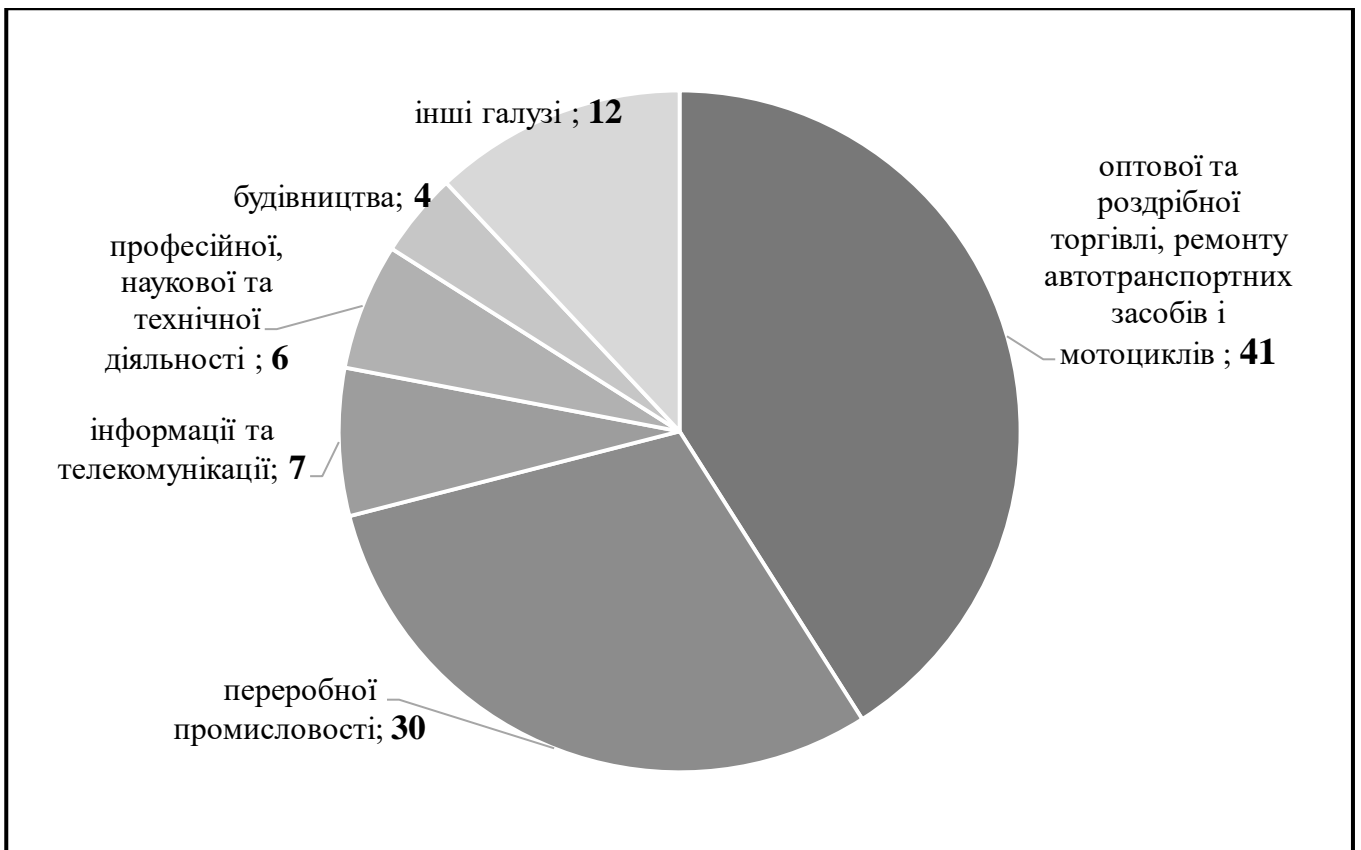

Рис. 2.6. Галузева структура релокованих підприємств, станом на листопад 2022 року, (%).

Примітка. Побудовано автором за даними статті «Релокація бізнесу в умовах війни».

Можна зробити висновок, що серед тих компаній, які відновили свою діяльність, переважають торговельні підприємства та підприємства переробної промисловості, які в сукупності становлять 71% від усіх перенесених.

Щодо напрямку релокації бізнесу за кордон, українці найчастіше вибирають країни Європейського союзу (62%), наступними за привабливістю напрямками є інші країни Європи та країни Азії, і до найменш привабливих відносяться країни Північної Америки, та країни колишніх СНД [73], (див. Рис. 2.7.).

Аналітики Advanter оцінюють тенденцію релокації підприємств як загрозу для збалансованого просторового розвитку України. Негативний вплив релокації бізнесу за кордон відчутний в підприємницькому секторі національної економіки через вибуття висококваліфікованих фахівців, суб'єктів стратегічних галузей, технологічний потенціал і унікальні ресурси. Ця ситуація може призвести до

негативних наслідків для економічної системи та підприємницького сектору, що загрожує стійкості і потенціалу економіки [40].

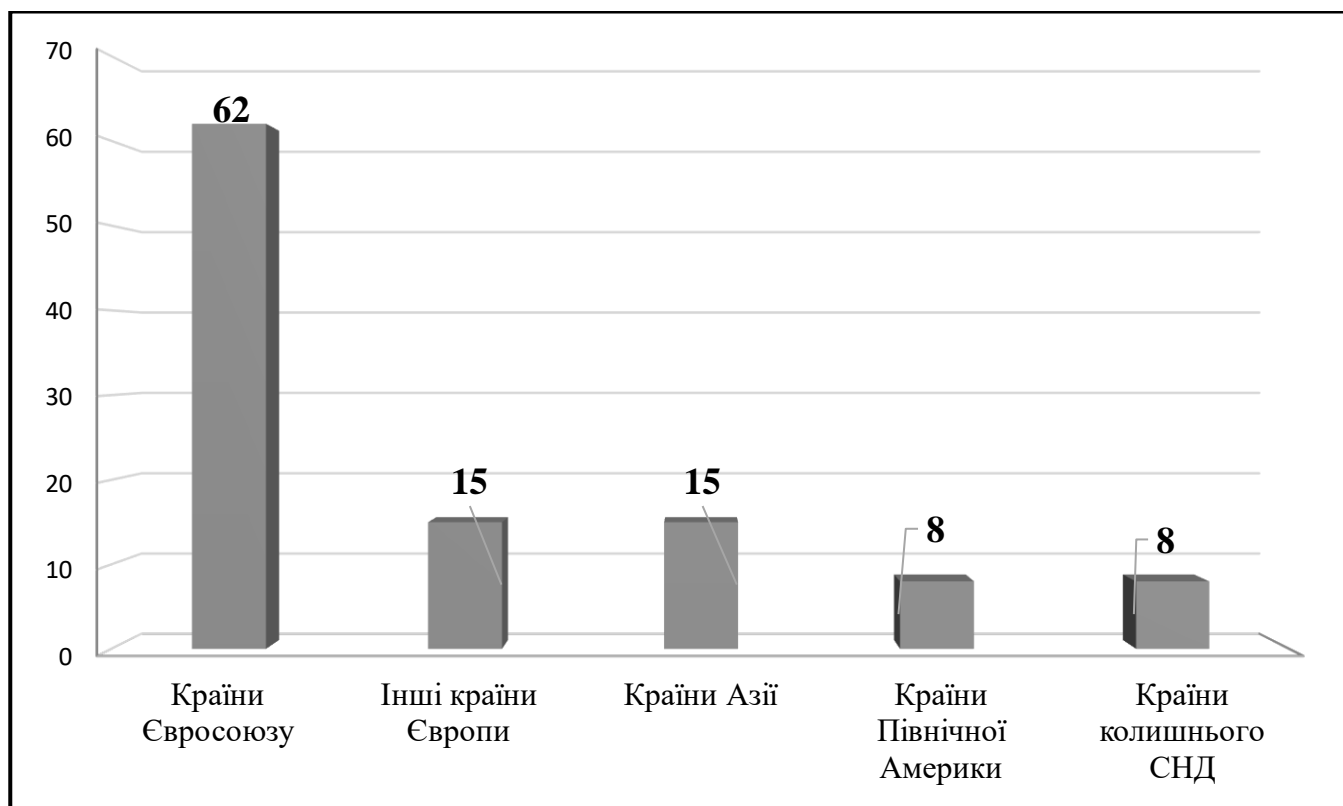

Рис. 2.7. Напрямки релокації українських підприємств за кордон, (%).

Примітка. Побудовано автором за матеріалами Gradus Research Company.

Отже, дослідження показує, що війна має істотний вплив на динаміку та характер бізнес-міграції з України, зокрема, на процес релокації бізнесу. Конфлікт призвів до змін в стратегіях підприємств, які змушені шукати нові ринки та місця розташування для збереження стабільності та продовження діяльності. Через загрозу безпеки та невизначеність у військовій ситуації, багато підприємств вирішили релокувати свої бізнеси за кордон, шукаючи більш сприятливі умови для розвитку. Це призвело до зменшення інвестиційної активності в Україні та втрати економічного потенціалу країни. Таким чином, війна стимулює процес релокації бізнесу, що спричиняє значні зміни в бізнес-міграції з України та має важливий вплив на економічну ситуацію в країні.

2.3. Проблеми та перспективи бізнес-міграції з України до Європи

З початку повномасштабної війни, близько 4,2 мільйонів осіб залишили Україну, вирушивши до інших країн. Нині біженці переважно прибувають до країн, які вже мають досвід програм залучення робочих ресурсів, таких як Польща та Німеччина. Ці країни мають значний досвід у прийнятті та адаптації іноземців за короткий період часу, завдяки чому їхні економіки можуть швидко абсорбувати мігрантів. Головну роль у цьому відіграє готовність відповідних служб, таких як прикордонні, міграційні та соціальні, здійснювати швидку та ефективну алокацію мігрантів. Подальше розподілення мігрантів відбувається через центри зайнятості, корпоративні рекрутингові канали або шляхом особистих зв'язків. На тлі зростаючого дефіциту робочої сили кожного року, ринок праці забезпечує вирішення цього питання. Наприклад, в Німеччині, за даними міністра економіки Роберта Хабекка, лише у 2022 році країна потребує 300 тисяч робітників, а до 2030 року - ще 5 мільйонів. У Польщі ситуація аналогічна: до 2025 року потреба у робочій силі збільшиться на 1,5 мільйона осіб, за даними PwC.

Очевидно, уряди різних країн активно конкурують за мігрантів, зокрема, Польща спів переважно конкурує з Німеччиною за українських мігрантів. У зусиллях залучення українських мігрантів польська влада продовжує лібералізувати умови працевлаштування. Наприклад, починаючи з січня 2022 року, для отримання постійного проживання в Польщі не потрібні документи, які підтверджують наявність місця проживання та джерела доходу; достатньо лише документа, що підтверджує отримання іноземцем доходу не нижче мінімальної зарплати. Крім того, іноземці можуть працювати у Польщі без спеціального дозволу на роботу, а лише на підставі заяви роботодавця про намір надати роботу іноземцеві. У Польщі також лібералізували умови працевлаштування іноземців на стратегічних підприємствах країни [71].

Сучасна економічна та політична ситуація в Україні, особливо в контексті війни на сході країни, також суттєво впливає на розвиток міграції бізнесу. Зростаюча нестабільність, загроза безпеки та економічні обмеження змушують

українських підприємців шукати альтернативні шляхи для збереження своїх бізнесів та розвитку.

Поставлене питання про релокацію бізнесу за кордон стало дуже актуальним у перші місяці великої війни і залишається актуальним і досі. Особливо Польща виявилася країною, куди переїхало найбільше українських переселенців, і куди релокувалося чимало українських підприємців.

Загалом, можна виділити такі типи релокації бізнесу, як тимчасова релокація на період війни (перевезення працівників, зокрема ІТ-спеціалістів, на час конфлікту), часткова релокація з метою розширення на іноземні ринки, та повна релокація і закриття бізнесу в Україні [39].

Gradus Research Company показало які найбільш привабливі країни ЄС на думку опитуваних для релокації або відкриття бізнесу. За даними опитування Польща та Німеччина лідирують в привабливості для релокації бізнесу, за ними йдуть Болгарія, Естонія та Бельгія (рис. 2.8.).

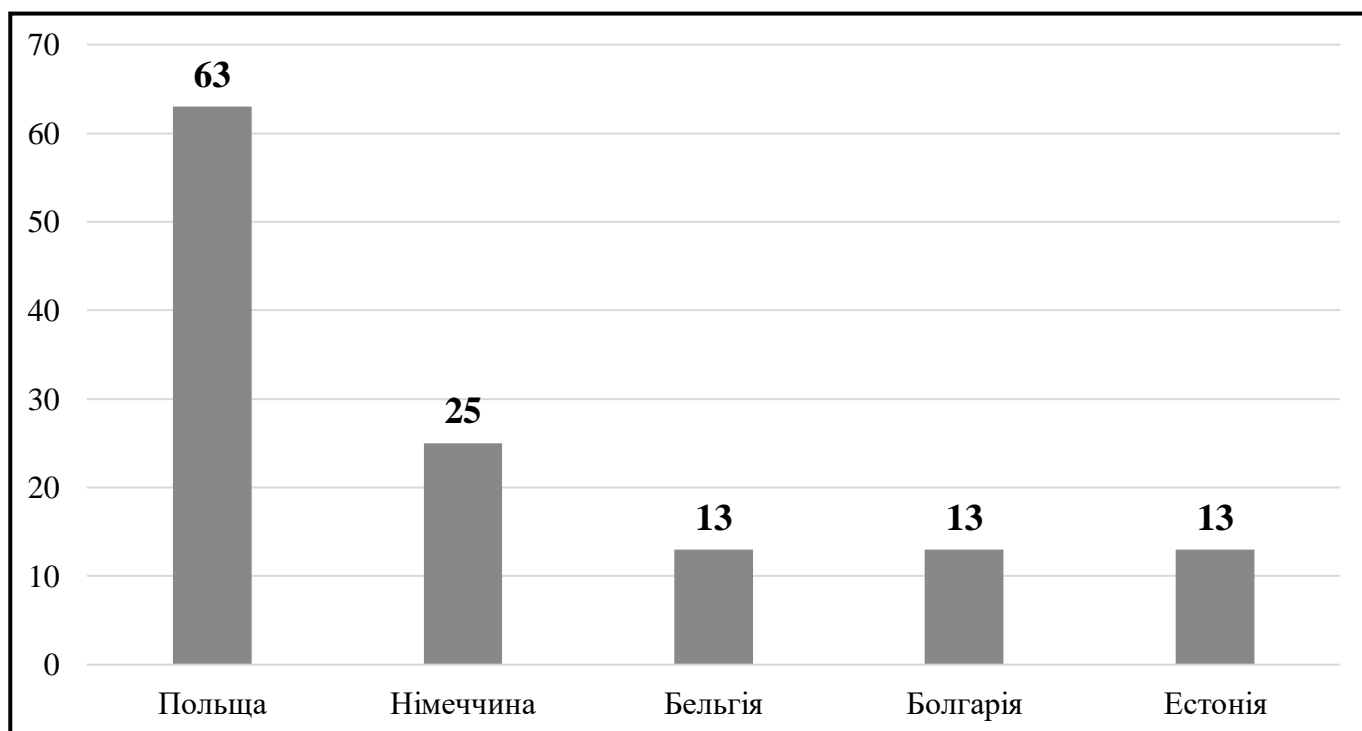

Рис. 2.8. Країни ЄС для переміщення бізнесу, (%).

Примітка. Побудовано автором за даними Gradus Research Company.

Також, Gradus Research Company представило які критерії впливають на вибір країни для релокації бізнесу (див. Рис. 2.9.), де ми можемо побачити що найважливішим для опитуваних є попит на послуги, розвиненість інфраструктури, та наявність законодавчих бар'єрів для відкриття, або релокації бізнесу [73].

Рис. 2.9. Критерії, які впливають на вибір країни для релокації бізнесу, (%).

Примітка. Побудовано автором за даними Gradus Research Company.

Українські підприємства, що вирішують перенести свою діяльність за кордон у зв'язку з війною, стикаються зі значними викликами та перешкодами. Це може вплинути на різні аспекти їхнього бізнесу, включаючи фінанси, виробництво, персонал та культурні аспекти. Релокація виробництва може бути дорогою та складною процедурою, оскільки потребує великих інвестицій у будівництво нових об'єктів, закупівлю обладнання та найм нового персоналу.

Крім того, компанії повинні вирішувати правові та адміністративні питання, такі як ліцензії, дозволи та митні формальності. Ще однією проблемою є пошук та

найм нового персоналу у новій країні, що може вимагати часу та зусиль. Крім того, культурні відмінності можуть ускладнити взаємодію з місцевими партнерами та клієнтами. Всі ці фактори потрібно ретельно враховувати при прийнятті рішення про релокацію бізнесу за кордон.

До того ж, релокація виробництва в інші країни під час війни вносить значні ризики для підприємств. Одним із головних ризиків є можливість втрати інтелектуальної власності, такої як технології, процеси виробництва, дизайн продуктів та інше. Це може стати результатом недостатньої захищеності прав на інтелектуальну власність в новій країні або недостатнього контролю над ними. Крім того, релокація може призвести до ризику зміни законодавства у новій країні, що може вплинути на операційну діяльність підприємства та його прибутковість. Нові правила та вимоги можуть вимагати додаткових витрат на адаптацію бізнес-процесів та виробничих процесів. Крім того, релокація виробництва може призвести до ризику валютних коливань. Перехід до операцій в іншій країні може зробити підприємство більш вразливим до змін валютних курсів, що може вплинути на його фінансову стабільність. Нарешті, релокація може створити ризик залежності від нової країни та її умов. Підприємство може стати залежним від місцевих постачальників, законодавства та політичної ситуації, що може збільшити ризик для бізнесу. Усі ці ризики потребують уважного аналізу та управління для зменшення їхнього впливу на діяльність підприємства.

Вероніка Арпінтін, Менеджер Програми ЄБРР Консультації для малого бізнесу в Молдові, на онлайн-конференції «Релокація бізнесу за кордон: хто, чим і як може допомогти» зазначила: «Правила роботи на ринках ЄС для українських виробників є загалом такими ж, як і для всіх інших – з жорсткими вимогами щодо екології, стандартів якості, дотримання трудового законодавства, а також сплаті податків та мит. Молдова, як і деякі країни ЄС, працюють над спрощенням деяких процедур для українських підприємств, таких як он-лайн відкриття рахунків у банках, реєстрація бізнесу тощо. Однак, надаючи доступ на свій ринок, ЄС та інші країни не створюють тепличних умов, і треба бути готовим до конкуренції, специфіки ринку, мовних та культурних відмінностей. Релокація, переміщення чи

розширення бізнесу за кордон – це вибір кожного українського підприємця, який бажає ефективно продовжувати діяльність у період кризових ситуацій, особливо зараз у період війни. Кожному підприємцю, який замислюється над релокацією чи розширенням бізнесу, слід зважити та вивчити усі можливості, переваги та перепони, які можуть стати на шляху розвитку діяльності у сусідні з Україною країни» [50].

При відкритті бізнесу за кордоном дуже важливо враховувати гарантії забезпечення безпеки для іноземних інвесторів. Тут варто оцінити ризики у взаємовідносинах між «дружніми» і «недружніми» регіонами, зокрема врахувати країну виробництва та експорту продукції.

Також слід розглянути такі аспекти:

- Доступність юрисдикції: перевірити, наскільки сумісна юрисдикція з іншими регіонами у торговельно-економічному плані. Оцінити можливості торгівлі між регіонами, умови та обмеження.

- Доступ до банківської системи: переконатися, що відкриття банківських рахунків та управління ними не становить проблему.

- Логістика: вивчити основні канали постачання, наявність розвинутої транспортної інфраструктури.

- Преференції: дослідити наявність промислово-технологічних парків, вільно-економічних зон та інвестиційних програм.

- Кредитна політика: оцінити наявність пільг для інвесторів та розміри кредитів.

- Податкова політика: дізнатися про ставки податків, механізми їх відшкодування та особливості застосування різних податків.

- Енергоносії та комунікації: оцінити вартість енергоресурсів та доступність комунікаційних сервісів.

- Робоча сила: дослідити рівень кваліфікації робочої сили, мінімальну заробітну плату та обмеження щодо працевлаштування іноземців.

Урахування цих факторів допоможе при ухваленні рішення щодо відкриття бізнесу за кордоном і зменшить ризики для іноземних інвесторів [66].

За даними Польського Економічного Інституту у 2022 році українці створили у Польщі майже 16 тисяч компаній. Одноосібних підприємців, на частку яких припадало 6 % усіх підприємств, заснованих минулого року. У першому півріччі 2023 року їх було майже 14 тисяч, і майже кожна десята компанія, заснована в Польщі, була українською. Від початку війни в Україні до кінця червня 2023 року в базі CEIDG зареєстровано 29,4 тис. українських ФОП. Домінуючими галузями є будівництво, інформація та зв'язок, а також сфера послуг [76].

Одним із популярних напрямів стало відкриття власної франшизи. Розглядаючи франшизу як спосіб ведення бізнесу в контексті релокації, треба звернути увагу на два ключових напрями: придбання українцями популярних франшиз в Польщі, таким чином інвестуючи український капітал на польському ринку; відкриття українським бізнесом власної франшизи в Польщі, основними покупцями якої стають українці, але не тільки. Українці, які переїхали до Польщі, бажають мати тут те, до чого вони звикли вдома. Тому в Польщі вже працює «Нова пошта», планується відкриття «Монобанку» (під назвою Stereo) та ін. Серед популярних українських франшиз, які відкрилися в Польщі, є мережа «Галя балувана», яка вийшла на місцевий ринок під назвою «MULTI COOK franchise», піцерія La Pies, та мережа закладів «П'яна вишня» [39].

За даними опитування Gradus Research Company релокація виробництва до країн ЄС для українських підприємств має як переваги так і недоліки. На рисунку 2.10. та рисунку 2.11. показано які переваги та недоліки були більш значущі для опитуваних [73].

На мою думку, до переваг в основному відносяться такі фактори. По-перше, країни ЄС відзначаються стабільною політичною обстановкою, що створює надійні умови для розвитку бізнесу. По-друге, українські компанії можуть скористатися допомогою держави ЄС через різноманітні програми та підтримку, спрямовану на стартапи та інновації. Третя перевага полягає у низькому рівні економічної злочинності на ринках ЄС, що створює безпечні умови для підприємництва. До того

ж, у багатьох країнах ЄС існують спеціальні програми й умови для надання кредиту іноземним підприємцям, а також можливість отримати посвідку на проживання, що дозволяє легалізувати бізнес та стати резидентом. На сьогодні, у багатьох країнах ЄС існують спрощені процедури реєстрування й створення компаній, які полегшують запуск бізнесу.

Рис. 2.10. Переваги для релокації бізнесу до країн ЄС, (%).

Примітка. Побудовано автором за даними Gradus Research Company.

Також, процес релокації бізнесу до країн ЄС може зіткнутися із чергою перешкод. Зокрема мовний бар'єр може створити складнощі у комунікації та веденні бізнесу для українських виробничих підприємств через наявність різних мов та культурних особливостей в країнах ЄС.

Рис. 2.11. Недоліки для релокації бізнесу до країн ЄС, (%).

Примітка. Побудовано автором за даними Gradus Research Company.

Висока конкуренція на ринку ЄС може призвести до збільшеної конкуренції й складнощів у залученні клієнтів. Різне законодавство й податкова система у кожній країні ЄС потребує адаптування й ознайомлення із новими правилами ведення бізнесу, що може бути складним завданням. Також ринкова специфічність ринку та споживацькі моделі поведінки у країнах ЄС можуть відрізнятися, що потребує детального аналізу й адаптації бізнес-стратегії [43].

Отже, бізнес-міграція з України до Європи є актуальною та складною проблемою, яка стосується як економічного, так і соціокультурного розвитку обох регіонів. Цей процес включає в себе низку перешкод і викликів, але й відкриває перед українськими бізнесменами значні можливості.

Серед основних проблем, з якими стикаються українські підприємці під час міграції до Європи, можна виділити бюрократичні та імміграційні процедури, недостатню інформованість про ринок та законодавство країни прийому, а також

мовні та культурні бар'єри. Крім того, існують економічні обмеження, такі як високі витрати на житло та інфраструктуру, а також конкуренція на заселених ринках.

Однак необхідно зазначити, що бізнес-міграція також має значний потенціал для розвитку як для самої України, так і для країн-членів Європейського Союзу. Вона сприяє обміну досвідом та технологіями, стимулює інновації та підвищення ефективності виробництва. Бізнес-міграція також може сприяти розвитку міжнародних партнерств та збільшенню інвестиційного потенціалу країн.

Отже, необхідно приділяти увагу вирішенню проблем, пов'язаних з бізнес-міграцією, шляхом спрощення процедур та створення сприятливих умов для підприємництва. Водночас, важливо зберігати баланс між стимулюванням економічного розвитку та захистом інтересів робочої сили та внутрішнього ринку. Відповідальне регулювання бізнес-міграції сприятиме сталому і збалансованому розвитку як України, так і Європи.

Висновки до розділу 2

Аналіз показує, що міграція з України до країн Європи має якісні та кількісні аспекти. Незважаючи на війну, кількість мігрантів збільшилася, однак триває процес зміни їхнього характеру та профілю. Якість міграції також зазнає змін, оскільки сучасні мігранти частіше володіють високими кваліфікаціями та шукають в Європі перспективи для розвитку свого бізнесу чи кар'єри.

Отже, українські біженці, які змушені перебувати за кордоном через воєнні дії, стикаються з різними викликами та перешкодами. Згідно з оцінками, більшість з них бажають повернутися додому, проте з часом ця група зменшується. Також, існують значні ризики і проблеми як для тих, хто повертається, так і для тих, хто залишається за кордоном. Важливою є співпраця України та країн перебування для забезпечення не лише інтеграції українських біженців, але й їхньої можливості повернутися додому в майбутньому. Для цього потрібно активно розвивати механізми підтримки, враховуючи потреби та інтереси самих біженців. Крім того,

важливо створювати умови для збереження зв'язків з Україною та сприяти їхній реінтеграції у випадку повернення. Тільки через спільні зусилля можна досягти успішного розв'язання цього глобального виклику.

Війна в Україні суттєво вплинула на динаміку та характер бізнес-міграції. З одного боку, вона призвела до збільшення кількості мігрантів, які шукають у бізнесі можливість вижити та забезпечити себе та свої сім'ї. З іншого боку, війна змінила профіль мігрантів, оскільки бізнесмени та підприємці шукають у Європі сприятливіші умови для розвитку свого бізнесу, уникаючи нестабільності та загрози війни в Україні.

Отже, дослідження показує, що війна має істотний вплив на динаміку та характер бізнес-міграції з України, зокрема, на процес релокації бізнесу. Конфлікт призвів до змін в стратегіях підприємств, які змушені шукати нові ринки та місця розташування для збереження стабільності та продовження діяльності. Через загрозу безпеки та невизначеність у військовій ситуації, багато підприємств вирішили релокувати свої бізнеси за кордон, шукаючи більш сприятливі умови для розвитку. Це призвело до зменшення інвестиційної активності в Україні та втрати економічного потенціалу країни. Таким чином, війна стимулює процес релокації бізнесу, що спричиняє значні зміни в бізнес-міграції з України та має важливий вплив на економічну ситуацію в країні.

Хоча бізнес-міграція з України до Європи має свої перспективи, вона також стикається з численними проблемами. Серед них - складнощі з отриманням віз та дозволів на працю, конкуренція на ринку праці, а також недостатність інформації та підтримки для стартапів та малих підприємств. Проте зростаюча кількість бізнес-мігрантів свідчить про потенціал цього напрямку, і з правильною стратегією та підтримкою від уряду можна досягти значних успіхів у розвитку бізнесу в Європі.

Отже, бізнес-міграція з України до Європи є актуальною та складною проблемою, яка стосується як економічного, так і соціокультурного розвитку обох регіонів. Цей процес включає в себе низку перешкод і викликів, але й відкриває перед українськими бізнесменами значні можливості.

Серед основних проблем, з якими стикаються українські підприємці під час міграції до Європи, можна виділити бюрократичні та імміграційні процедури, недостатню інформованість про ринок та законодавство країни прийому, а також мовні та культурні бар'єри. Крім того, існують економічні обмеження, такі як високі витрати на житло та інфраструктуру, а також конкуренція на заселених ринках.

Однак необхідно зазначити, що бізнес-міграція також має значний потенціал для розвитку як для самої України, так і для країн-членів Європейського Союзу. Вона сприяє обміну досвідом та технологіями, стимулює інновації та підвищення ефективності виробництва. Бізнес-міграція також може сприяти розвитку міжнародних партнерств та збільшенню інвестиційного потенціалу країн.

РОЗДІЛ 3

ОЦІНКА ВПЛИВУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ БІЗНЕС-МІГРАЦІЇ НА ЕКОНОМІКУ УКРАЇНИ

3.1. Вплив бізнес-міграції на ринок праці, державні фінанси та зовнішню торгівлю України

Останні роки свідчать про значні міграційні процеси у країнах Східної Європи, спричинені економічними, соціальними та політичними чинниками. Ці процеси включають як внутрішню, так і зовнішню міграцію, остання часто спрямована до країн Західної Європи. Одним із основних мотивів міграції є пошук кращих економічних можливостей та підвищення рівня життя. Політична нестабільність, конфлікти та трансформаційні процеси також впливають на збільшення міграції в країнах Східної Європи.

У випадку з Україною можна виділити чотири основні етапи міграції протягом останніх двадцяти років:

- Ранній період (1991–2004), коли спостерігалася значна внутрішня та зовнішня міграція, переважно до країн СНД, після здобуття Україною незалежності.
- Інтеграційний період (2004–2013), під час якого в Україні тривала внутрішня міграція, а також зростала зовнішня міграція, особливо до країн ЄС.
- Окупаційний період (2014–2021), в якому військові дії на сході України призвели до збільшення внутрішньої міграції та еміграції, зокрема до країн ЄС.
- Воєнний період (24 лютого 2022 року – на даний час), під час якого російсько-українська війна призвела до масового переміщення українців в пошуках безпеки як всередині країни, так і за її межами, збільшивши кількість біженців та шукачів притулку в країнах Європейського Союзу.

Воєнні події також суттєво вплинули на внутрішню міграцію, змушуючи багатьох українців залишити свої домівки через бойові дії. Українська влада та різні

міжнародні організації активно працюють над наданням гуманітарної допомоги та підтримки переміщеному населенню [5].

Отже, сучасний військовий період приніс кардинальні зміни в міграційні моделі України, оскільки війна призвела до масового переміщення населення та збільшення кількості біженців та шукачів притулку.

Іншою важливою тенденцією розвитку ринку праці в Україні є зростання процесів трудової та бізнес-міграції. Згідно з дослідженням Міжнародної організації міграції (МОМ) у вересні 2022 року, серед трудових мігрантів з України, які офіційно працюють за кордоном, переважають жінки віком від 30 до 40 років та молоді люди віком від 15 до 24 років. За професійним рівнем більше половини таких мігрантів мають середню чи середню спеціальну освіту; близько 45 % – мають вищу освіту. Країнами трудової міграції українців є Польща, Німеччина, Чеська Республіка та Італія – вони приймають близько 80% загальних потоків трудових мігрантів й біженців з України.

Збільшення кількості емігрантів із України до країн ЄС є вкрай негативним фактором для української економіки у зв'язку із втратою значної частки її національного людського капіталу.

Для того щоб мотивувати висококваліфікованих працівників повертатися до України, необхідно створити сприятливі умови для їх успішного працевлаштування в країні. Це може включати підвищення якості та тривалості життя населення, збільшення розмірів соціальних виплат, покращення об'єктів соціальної інфраструктури, підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня працівників, зменшення плинності управлінських кадрів, збільшення обсягів державних інвестицій у людський капітал й зростання питомої ваги економічно активного населення в загальній кількості населення [35].

Вплив трудової міграції на ринок праці має різні аспекти. З одного боку, вона зменшує тиск на ринок праці. Але в той же час, у регіонах з великим відтоком мігрантів, навіть за умов кризи, спостерігається дефіцит медичних та педагогічних працівників, будівельників, зварювальників, водіїв, спеціалістів з нафтодобування та інших галузей. Найсерйознішою проблемою є «відтік мізків», що призводить до

погіршення якості працівників. Навіть при тому, що підготовка спеціалістів протягом років незалежності зростала, перепис населення 2001 року зафіксував погіршення рівня освіти молодих поколінь. За оцінками експертів, в 1990-х роках Україна втратила 15-20 % свого інтелектуального потенціалу через еміграцію та перехід фахівців на роботи, що не потребують професійної праці та фахових знань.

Заробітки працівників-мігрантів стали важливим фактором для соціально-економічного розвитку України. Згідно з даними Національного банку, країна отримує понад 5 мільярдів доларів США приватних переказів з-за кордону щорічно, що складає приблизно 4-5 % ВВП. Зароблені за кордоном кошти мігрантів переважно використовуються на споживання, що має значення для підвищення добробуту домогосподарств. Проте їхнє інвестиційне використання є невеликим. За даними різних опитувань, лише 7-8 % мігрантів використовують свої зароблені за кордоном кошти на відкриття чи розширення бізнесу.

Головні причини обмеженого інвестиційного використання переказів з-за кордону полягають у недостатніх сумах заробітків для серйозних інвестицій, відсутності доступних дешевих кредитів, несприятливому інвестиційному кліматі для малого бізнесу в Україні, а також у впливі приватних переказів на зростання цін і імпортування. Тобто йдеться про перекази, які надходять з-за кордону, які значно сприяють економічно невиправданому збільшенню цін [47].

Україна зіткнулася з низьким рівнем заробітної плати та економічною нестабільністю, що робить життя висококваліфікованих фахівців важким. У порівнянні з країнами з розвинутими науковими та інноваційними секторами, Україна пропонує обмежені можливості для розвитку кар'єри. Нестабільна політична ситуація, корупція та соціальні проблеми можуть впливати на рішення фахівців щодо залишення країни. Країни з розвинутою економікою пропонують вищі заробітні плати та кращі умови життя, що може призвести до зниження конкурентоспроможності України та обмеження можливостей для інновацій та економічного зростання.

Для вирішення цих проблем важливо створити умови для розвитку власного високотехнологічного сектору, поліпшити умови для освіти та наукових досліджень,

а також боротьбу з корупцією та покращення соціального захисту фахівців. Розвиток програм лояльності до власних фахівців та створення стимулів для їх залишення в Україні також може допомогти зменшити відтік мізків та зберегти важливий інтелектуальний потенціал для розвитку країни.

Загалом, масова міграція з країни-донора може призвести до дефіциту робочої сили, підвищення середньої заробітної плати та зниження рівня безробіття на ринку праці. Україна стикається зі складнощами на ринку праці внаслідок кризи, спричиненої повномасштабною агресією РФ. Ця криза призвела до дефіциту робочої сили через масовий відплив мігрантів за кордон, особливо після втрати робочих місць на окупованих або зруйнованих війною територіях. За даними Міжнародної організації праці (МОП), лише за три місяці військових дій втрачено близько 5 мільйонів робочих місць, що становить 30 % зайнятості в Україні. Згідно з оцінками Державної служби статистики, середній рівень заробітної плати в Україні за 2022 рік номінально зріс на 6 %, але в реальному вимірі середні заробітні плати скоротились на 12 %. Дослідження Інституту демографії НАНУ показує, що рівень безробіття в Україні при відсутності зовнішньої трудової міграції може бути в 1,5–2 рази вищим, ніж поточний рівень [59].

Держави-донори втрачають більше податкових надходжень, ніж економлять на соціальних витратах. Це призводить до зниження споживання, погіршення виробництва та збільшення обсягів скорочень робочих місць, що в свою чергу призводить до зростання безробіття. В поєднанні з високим рівнем інфляції ці фактори стають ключовими чинниками, що сприяють запуску зовнішньої трудової міграції.

Заощадження мігрантів можуть витратитись в Україні, що дозволяє уникнути відтоку валюти, але це також може розглядатись як негативний аспект міграції для країни-донора. Національному банку України довелося підтримувати відносну стабільність валютного курсу за рахунок використання понад 28 мільярдів доларів США золотовалютних резервів [46].

Отже, незадовільний стан національного ринку праці в Україні, який виникає через недостатнє матеріальне становище, відсутності можливостей для самореалізації та несприятливих умов праці, спонукає людей до пошуку роботи за кордоном. Кризові умови додатково підсилюють всі ці негативні тенденції на ринку праці, що призводить до збільшення масштабів міжнародної трудової міграції. Ця міграція, у свою чергу, впливає на національний ринок праці шляхом зміни пропозиції робочої сили, рівня безробіття та рівня заробітної плати. Значна кількість українських громадян виїжджає за кордон у пошуках роботи або створення власного бізнесу, що може мати важливі наслідки для країни.

Ринок праці в Україні відчуває ефекти бізнес-міграції через зменшення кількості висококваліфікованих спеціалістів. Це може призвести до дефіциту кадрів і підвищення зарплат у деяких секторах. З іншого боку, еміграція підприємливих людей може стати стимулом для української економіки через залучення іноземних інвестицій та нових технологій, які можуть інтегруватися в Україну через зв'язки між бізнес-емігрантами та вітчизняними компаніями.

Оскільки країни-реципієнти в сучасних кризових умовах отримують значно більше переваг від міжнародної трудової міграції, ніж Україна, яка є країною-донором, то єдиним логічним виходом з цієї ситуації може бути пропозиція українським трудовим мігрантам кращих умов, ніж ті, які вони шукають за кордоном. Для досягнення цього необхідно покращити загальне соціально-економічне та безпекове становище в країні. Це сприятиме покращенню національного ринку праці, а також наданню реемігрантам ряду пільгових умов, що залежать від покращення загальної ситуації в країні.

3.2. Вплив бізнес-міграції на інвестиційну привабливість, інноваційний розвиток та конкурентоспроможність України

Інвестиційна привабливість країни визначається рівнем інвестиційного клімату, ступенем розвиненості інвестиційної інфраструктури, можливостями залучення інвестиційних ресурсів та іншими факторами, які впливають на

доходність та ризики інвестицій. Це ключовий фактор для повернення активних інвестицій та сприяння соціально-економічному розвитку країни.

Інвестиційна привабливість представляє собою комплекс критеріїв, які визначають інтерес інвесторів до вкладення капіталу. Фактори, які впливають на рівень інвестиційної привабливості, групуються та представляються у вигляді рейтингів, розрахованих міжнародними бізнес-асоціаціями та організаціями. Серед найбільш відомих рейтингів, які використовуються міжнародними інвесторами для оцінки привабливості інвестиційних об'єктів, можна виділити такі: індекс легкості ведення бізнесу, глобальний індекс конкурентоспроможності, індекс економічної свободи, індекс сприйняття корупції та індекс інвестиційної привабливості [10].

Індекс інвестиційної привабливості Європейської Бізнес Асоціації - це інструмент для оцінки привабливості країн для інвесторів. Він враховує такі ключові аспекти, як політична стабільність, економічний розвиток, бізнес-клімат, корупція та інші фактори, які можуть вплинути на інвестиційні рішення (рис. 3.1.):

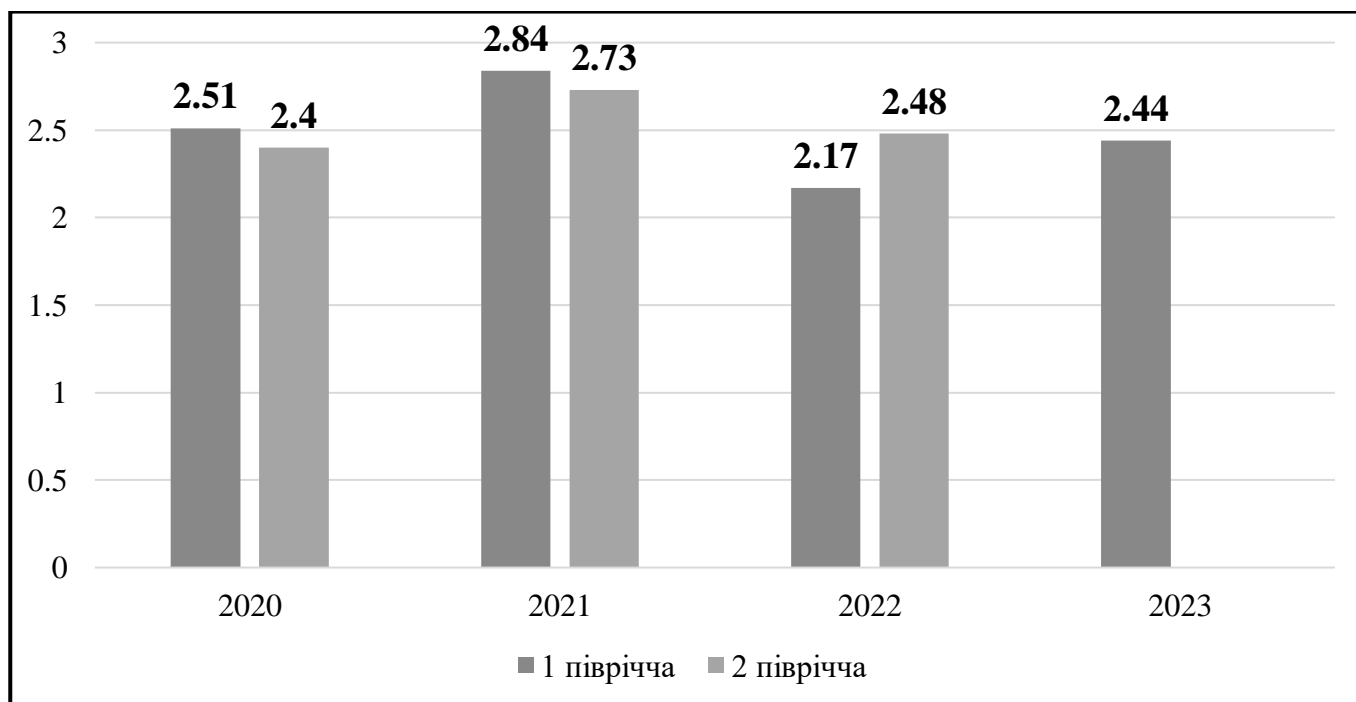

Рис. 3.1. Індекс інвестиційної привабливості України.

Примітка. Побудовано автором за даними European Business Association за аналітичної підтримки Gradus Research.

За даними European Business Association за аналітичної підтримки Gradus Research на початку 2022 року в Україні спостерігається значне зниження інвестиційної привабливості порівняно з 2021 роком внаслідок повномасштабного вторгнення. Згідно з даними Європейської Бізнес Асоціації, військові дії на території країни переважають серед можливих факторів, які можуть негативно вплинути на рівень інвестиційної привабливості. Друге місце займають військові атаки на енергетичну систему країни, що суттєво ускладнюють чи навіть унеможливають ведення бізнесу, а третє - корупція на різних рівнях [41].

Проте, поряд із негативними аспектами, можна виділити деякі позитивні тенденції, що свідчать про високий рівень інвестиційної привабливості української економіки під час активних бойових дій. Наприклад, компанії-члени Асоціації вважають, що надання Україні статусу кандидата на вступ до Європейського Союзу та очікування від інвесторів глибоких реформ на фоні виконання умов міжнародних фінансових угод, таких як програма МВФ EFF, може стати ключовими факторами, що збільшать інвестиційну привабливість України.

Досвід розвинених країн підкреслює важливість активної участі в міжнародних потоках капіталу для зміцнення економічної стабільності країн-реципієнтів та прискорення темпів розвитку. У глобальному інвестиційному ландшафті рух прямих іноземних інвестицій (ПІІ) виділяється як особливо привабливий. За даними з сайту Мінфін потік прямих іноземних інвестицій зазнає значного падіння з моменту початку повномасштабного вторгнення [45], (див. Рис. 3.2.).

Аналіз прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Україні свідчить про їх нерівномірний розподіл. Розбіжності в розподілі ПІІ у світовій економіці залежать від таких факторів, як наявність ресурсів у країні, промисловий розвиток, концентрація міських центрів та економічні перспективи міжнародного співробітництва. Не менш важливим є напрямок потоків іноземних інвестицій. Відповідність напрямів інвестування пріоритетам, визначеним у національній стратегії розвитку, слугує мірилом «якості» інвестицій та оцінкою політики держави щодо залучення інвестицій.

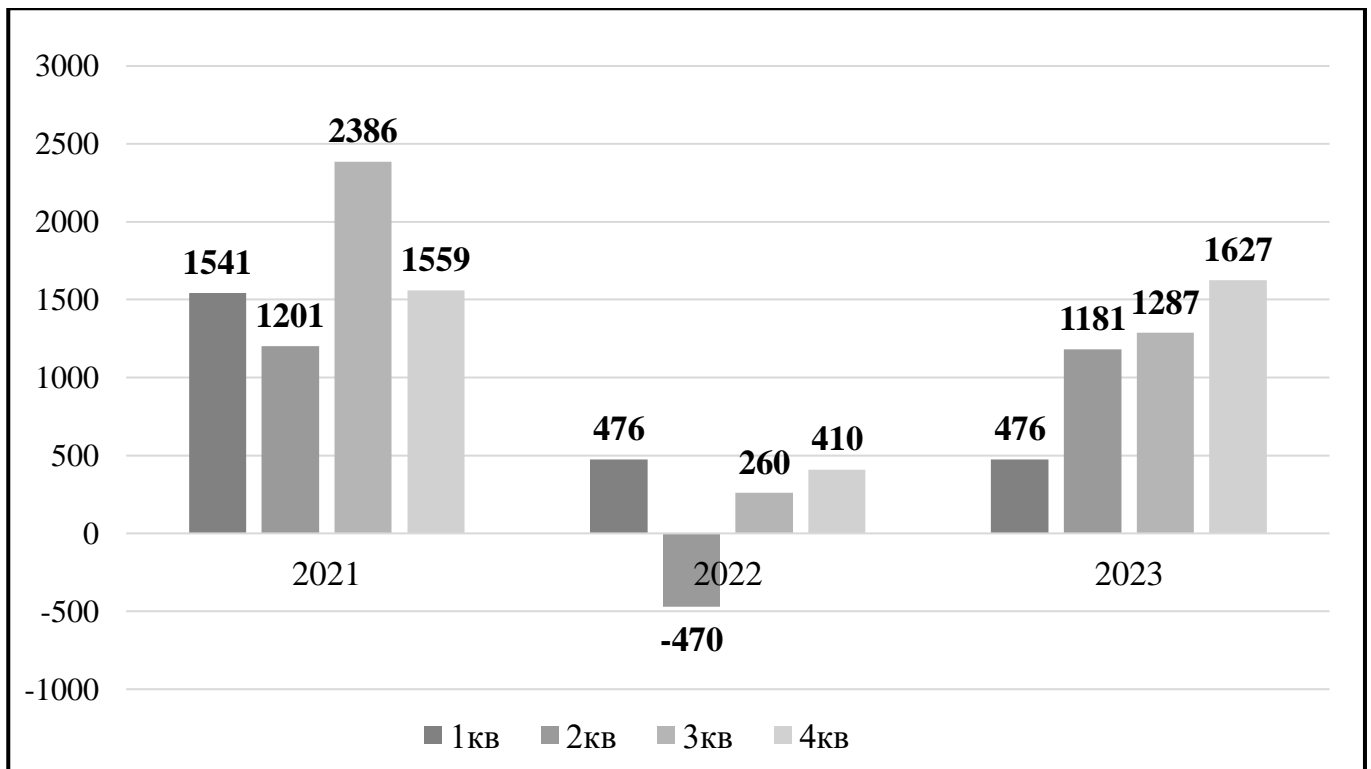

Рис. 3.2. Потік прямих іноземних інвестицій, (млн дол. США).

Примітка. Побудовано автором за даними офіційного сайту Мінфін.

Європейський Союз (ЄС) стає ключовим стратегічним партнером і найбільшим іноземним інвестором для України. Дискусії навколо пріоритетності європейської інтеграції України та її шляху до вступу в ЄС часто підкреслюють першочергову важливість зростання інвестицій. Таке інвестиційне та економічне співробітництво має величезне значення для прикордонних регіонів України, що межують з ЄС, а також для інших регіонів, готових до зростання. Іноземні суб'єкти господарювання володіють значними фінансовими ресурсами, які вони можуть спрямувати у привабливі інвестиційні проекти.

Крім того, країни-члени ЄС мають великий досвід у просуванні практик сталого розвитку, який може бути ефективно втілений в інвестиційно привабливих секторах в Україні. Сталий розвиток та інвестиційна привабливість нерозривно пов'язані між собою, оскільки інвестори все частіше визнають, що стратегії сталого розвитку не лише відповідають етичним міркуванням, але й сприяють довгостроковій економічній стійкості та прибутковості [14].

У повоєнній економіці України найбільш привабливими для інвестицій є промисловість, сільське господарство, фінансова та страхова діяльність і торгівля. Згідно з рисунком 3.3., основними секторами економіки за обсягом капітальних інвестицій у 2022 році є такі: промисловість складає 30,8 %, сільське, лісове та рибне господарство – 13,0 %, транспорт, сільське господарство, поштова та кур'єрська діяльність – 12,0 %, оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 8,0 %, державне управління й оборона; обов'язкове соціальне страхування – 8,8 %, будівництво – 8,1 %, охорона здоров'я та надання соціальної допомоги – 4,3 % [26], (рис. 3.3.):

Рис. 3.3. Показники прямих іноземних інвестицій у економіку України за видами економічної діяльності у 2022 р, (%).

Примітка. Побудовано автором за даними Славкова А.А, Колісник Д.Р// Інвестиційна привабливість України: реалії в умовах війни та перспективи повоєнної відбудови// Економіка та суспільство Випуск № 56, 2023. – С. 37.

Через вплив повномасштабного вторгнення на безпекову ситуацію в Україні спостерігається уповільнення прибуття іноземних працівників. Проте, іноземні громадяни продовжують займатися бізнесом в Україні, оскільки країна має

привабливий інвестиційний клімат, будучи аграрною, промисловою державою та науковим центром.

Україна виступає важливим транзитним коридором між Європою та Азією, маючи розвинену мережу транспорту, що включає залізниці, дороги, порти. Вартість будь-яких товарів і послуг значно впливає на транспортні витрати та логістику, що в свою чергу сприяє зацікавленості зовнішніх інвесторів у розвитку інфраструктури України, та може призвести до збільшення міграційних потоків іноземних працівників у майбутньому. Україна також має численні преференції у торгівлі з ЄС, включаючи статус кандидата на вступ, скасування мит і квот на експорт, лібералізацію вантажних перевезень та інші переваги, що може позитивно вплинути на майбутній розвиток.

Інвестиції мігрантів в економіку України є важливим аспектом її розвитку. Багато українців, які працюють за кордоном, інвестують свої заробітки у власні підприємства, нерухомість та інші проекти на батьківщині. Це сприяє створенню нових робочих місць і розвитку різних секторів економіки, зокрема торгівлі, послуг, інфраструктури тощо. Міграція бізнесу також може сприяти обміну досвідом та технологіями між країнами, що сприяє інноваціям і підвищує конкурентоспроможність української економіки[61].

Весною 2022 року була започаткована програма «Advantage Ukraine» з метою привернення іноземних інвестицій та підтримки розвитку української економіки. Ця ініціатива спрямована на стимулювання бізнесу та створення сприятливих умов для іноземних компаній, які бажають інвестувати в Україну. Програма «Advantage Ukraine» зосереджується на розвитку ключових галузей економіки країни, таких як інноваційні технології, будівництво, оборонна промисловість, металургія та металообробка, сільське господарство, електроенергетика, фармацевтика, природні ресурси, логістики та інфраструктури, меблева та деревообробна промисловість.

Програма створює сприятливі умови для іноземних компаній, що бажають вкладати кошти в українські проекти. Це допомагає залучити додаткові ресурси для розвитку економіки та підтримує створення нових робочих місць. Також вона спрямована на розвиток промисловості, сільського господарства, інфраструктури та

інших стратегічних галузей. Це сприяє диверсифікації економіки та збільшенню її конкурентоспроможності. Інвестиції, що залучаються через програму, сприяють створенню нових робочих місць і сприяють підвищенню рівня зайнятості українців. Іноземні інвестиції допомагають впроваджувати нові технології та інновації, що підвищує ефективність виробництва та конкурентоспроможність українських компаній.

У цілому, програма «Advantage Ukraine» створює перспективи для стійкого економічного зростання країни шляхом повернення іноземних інвестицій і стимулювання розвитку ключових галузей економіки[65].

За показники інноваційного розвитку відповідає Глобальний Індекс Інновацій, яке оцінює рівень інноваційного розвитку понад 130 економік (країн світу). Рейтинг формується на основі багатьох індикаторів, які відображають різні аспекти формування та використання інноваційного потенціалу кожної економіки. Ці показники збираються з міжнародних джерел, включаючи публічні і приватні джерела інформації, а також результати опитувань експертів.

Всі показники поділяються на два субіндекси: вкладу в інновації (Innovation Input) та результатів інновацій (Innovation Output). Субіндекс вкладу в інновації включає п'ять основних компонентів, що описують ресурси та умови, які сприяють інноваційній діяльності. Субіндекс результатів інновацій містить два основних компоненти, що відображають практичні досягнення інновацій.

Загальна оцінка ГІ обчислюється як середнє арифметичне значення обох субіндексів. Хоча компоненти субіндексів вкладу в інновації та результатів інновацій мають різну кількість показників, при обчисленні загальної оцінки вони мають однакову вагу. Для розрахунку субіндексів та їх компонентів використовується середньозважене значення балів, де окремі показники мають свою вагу у визначенні загального показника інноваційного розвитку економіки.

Цей підхід дозволяє зробити більш комплексну оцінку інноваційного потенціалу кожної країни, враховуючи як витрати на інновації, так і результати, що досягнуті завдяки цим витратам. Глобальний Індекс Інновацій є важливим інструментом для порівняння рівня інноваційної діяльності між різними країнами та

сприяє розвитку стратегій в сфері науково-технічного прогресу і економічного зростання [81].

З позиціями України в останні роки в рейтингу Глобального Індексу Інновацій (ГІІ) за загальною оцінкою, рейтингами субіндексів і основними компонентами [63], з яких ці оцінки складаються можна ознайомитися в таблиці 3.1:

Таблиця 3.1

Позиції України в рейтингу економік(країн) світу
за Глобальним індексом інновацій

Критерії рейтингу	2019 р.	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Загальна оцінка ГІІ (кількість країн)	47 (122)	45 (131)	49 (132)	57 (132)	55 (132)
Вклад у інновації	82	71	76	75	78
Якість інститутів	96	93	91	97	100
Людський капітал і дослідження	51	39	44	49	47
Інфраструктура	97	94	94	82	77
Рівень розвитку ринку	90	99	88	102	104
Рівень розвитку бізнесу	47	54	53	48	48
Результат інновацій	36	37	37	48	42
Результати в області знань і технологій	28	25	33	36	45
Результати творчої діяльності	42	44	48	63	37

Примітка. Складено автором за даними Яців І., Яців С. Оцінка перспектив інноваційного розвитку України на основі даних проєкту «Глобальний індекс інновацій» // АГРАРНА ЕКОНОМІКА, 2023, Т. 16, № 3-4 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://agrarianeconomy.inau.edu.ua/images/docs/ae_2023_16_3-4/AE-16_3-4_5.pdf.

Україна в останні роки показує високі темпи інноваційного розвитку, враховуючи стан її економіки. Хоча країна досягла певних практичних результатів в інноваціях, вона має слабкі позиції за наявними ресурсами та умовами для інноваційної діяльності. Серед сильних сторін інноваційного розвитку України

варто відзначити рівень середньої та вищої освіти, використання інформаційно-комунікаційних технологій та результати творчості в онлайн-режимі. Ці переваги слід враховувати при визначенні напрямків інноваційного розвитку України у майбутньому. З іншого боку, Україна має дуже низькі рейтингові позиції щодо інституційного та фінансового забезпечення інноваційної діяльності [63].

Бізнес-міграція може значно впливати на глобальний інноваційний індекс через кілька ключових механізмів. По-перше, бізнес-міграція сприяє трансферу знань і технологій між країнами. Талановиті фахівці, що переїжджають за кордон, можуть привносити свої ідеї та досвід у нові ринки, стимулюючи інноваційні проекти та розвиток. По-друге, бізнес-міграція сприяє різноманітності і креативності. Вона призводить до збільшення міжкультурного обміну досвідом та підходами, що може стимулювати виникнення нових ідей і проектів. Крім того, бізнес-міграція забезпечує можливості для міжнародної співпраці та партнерства. Компанії, що розширюються за кордоном, часто укладають міжнародні угоди, що сприяють обміну технологіями та ресурсами. Також, бізнес-міграція допомагає залучати талановитих кадрів з усього світу, підвищуючи рівень кваліфікації та інноваційний потенціал організацій.

За конкурентоспроможність України відповідає Індекс конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index, GCI). Це індекс, який використовується для оцінки конкурентоспроможності економік різних країн світу. Цей індекс розробляється Всесвітнім економічним форумом (World Economic Forum) і включає в себе широкий спектр показників, що відображають різні аспекти конкурентоспроможності.

Основна мета індексу конкурентоспроможності - це забезпечення комплексної оцінки та порівняння рівня готовності країн до ефективного конкурування на світовому ринку. GCI враховує такі аспекти, як економічна стабільність, інфраструктура, освіта, інновації, технологічний розвиток, бізнес-середовище, фінансовий ринок, готовність до цифрової трансформації та інші.

Індекс конкурентоспроможності базується на опитуваннях експертів з різних сфер, а також на аналізі статистичних даних. Кожна країна отримує свій рейтинг за

всіма цими показниками, і в результаті формується загальний індекс, що відображає рівень конкурентоспроможності країни на міжнародній арені.

Оцінка за індексом конкурентоспроможності є важливим інструментом для урядів, бізнесу та громадськості для аналізу поточного стану та розвитку економіки. Високий рівень конкурентоспроможності свідчить про ефективність та готовність країни до повертання інвестицій, розвитку бізнесу та створення сприятливих умов для економічного зростання. Однак індекс конкурентоспроможності також підкреслює проблемні аспекти економіки країни, які потребують удосконалення та реформ. Регулярне оновлення і публікація індексу сприяють посиленню транспарентності, обговоренню проблем та пошуку шляхів до подальшого розвитку конкурентоспроможності країн у глобальному контексті [78].

У 2021 році Україна займала 54-те місце в рейтингу, що свідчить про певне поліпшення порівняно з попередніми роками, коли ми були на 60-тій позиції у 2017 році. Додатково, важливі підкатегорії, такі як цифровий рейтинг (58-ме місце) та рейтинг кадрового потенціалу (42-ге місце), показують наш прогрес у поверненні та утриманні висококваліфікованих кадрів, які додають значну вартість підприємствам [56].

Бізнес-міграція з України може впливати на індекс конкурентоспроможності країни в різні способи. По-перше бізнес-міграція сприяє обміну знаннями, ідеями та досвідом між країнами. Українські підприємці, які переїжджають за кордон, можуть здобувати нові навички і знання, які потім можуть використовувати для розвитку своїх бізнесів в Україні. Цей обмін сприяє підвищенню рівня інновацій та конкурентоспроможності країни. Також великий вплив має підвищення міжнародного престижу. Успішні українські бізнесмени, які працюють за кордоном або ведуть бізнесові проекти у міжнародному середовищі, сприяють підвищенню престижу та репутації України в світі. Це може вплинути на сприйняття країни як інвестиційно привабливого та конкурентоспроможного місця для бізнесу. Вони можуть використовувати свої контакти та знання для залучення іноземних інвестицій в Україну. Це сприяє розвитку економіки країни, підвищенню рівня інвестиційної привабливості та конкурентоспроможності. Більш за все, вона сприяє

створенню міжнародних бізнес-мереж та партнерства, що сприяє обміну ідеями, технологіями та ресурсами між Україною та іншими країнами. Це сприяє покращенню бізнес-середовища в Україні та підвищенню її конкурентоспроможності.

У цілому, бізнес-міграція може стати додатковим джерелом інновацій, знань та ресурсів для української економіки, що сприяє підвищенню її конкурентоспроможності в глобальному бізнес-середовищі.

Отже, бізнес-міграція має значний вплив на інвестиційну привабливість, інноваційний розвиток та конкурентоспроможність України. З одного боку, це сприяє створенню міжнародних контактів і партнерства, що залучає іноземні інвестиції та підвищує інвестиційний клімат. З іншого боку, бізнес-міграція сприяє обміну знаннями, новими технологіями та ідеями, що стимулює інноваційний розвиток української економіки. Крім того, успіх українських бізнесменів за кордоном підвищує престиж країни і створює додаткові можливості для розвитку економіки через міжнародні бізнес-мережі. Такий обмін досвідом і ресурсами сприяє покращенню конкурентоспроможності України на світовій арені, що в кінцевому підсумку сприяє сталому економічному зростанню та розвитку країни.

3.3. Вплив бізнес-міграції на соціально-економічне добробут населення України.

Процес інтеграції у регіональному контексті та прискорення процесів глобалізації в світовій економіці вагомо впливають на збільшення й поглиблення залежності між країнами та регіонами. Головними факторами даного явища є міжнародні грошові потоки, діяльність транснаціональних корпорацій й стрімкий розвиток інформаційних технологій. Глобалізація створює нові можливості для розвитку країн світу, проте водночас вона породжує складнощі, які потребують адаптації до нових умов.

У такому контексті міграційні потоки стають неодмінним явищем, що має як позитивні, так і негативні наслідки для країн, особливо тих, що знаходяться у стадії

розвитку. Вони сприяють обміну талантами і ресурсами між країнами, стимулюють економічний розвиток та культурний обмін. Однак міграційні потоки також ставлять перед країнами нові виклики, пов'язані зі змінами в демографічній структурі, соціальними та економічними адаптаціями.

Таким чином, глобалізація та міграційні процеси в сучасному світі створюють складну мережу взаємозв'язків між країнами і регіонами, що вимагає комплексного підходу до управління економічними, соціальними та політичними процесами для досягнення стійкого розвитку.

Соціальна та економічна мобільність є важливими аспектами сучасного демократичного суспільства, сприяючи його позитивному розвитку і пристосуванню до змін у економічних, політичних та інших сферах. Освіта є ключовим фактором цієї мобільності, оскільки вона дозволяє підвищувати соціальний статус і розвивати особистість через накопичений досвід. Проте успіх полягає не лише в самому здобутті освіти, але й у її застосуванні у практичній діяльності.

Міжнародна трудова міграція впливає на соціально-економічну та демографічну ситуацію країни через зміни на ринку праці, такі як зниження пропозиції робочої сили та якості працівників. Основні форми міжнародної трудової міграції включають трудову еміграцію, трудову імміграцію, бізнес-міграцію, рееміграцію та «відтік мозків». Інтелектуальні ресурси грають ключову роль у економічному розвитку країни і рівні добробуту громадян. Дефіцит висококваліфікованих працівників може гальмувати науково-технічний прогрес та зменшувати виробництво інноваційних розробок [19].

Вплив бізнес-міграції на соціально-економічне добробут населення України є значущим і має як позитивні, так і негативні аспекти. З одного боку, приплив іноземних бізнесменів може стимулювати економічний розвиток країни через інвестиції, створення нових підприємств та робочих місць. Це сприяє зростанню виробництва, збільшенню експорту, та підвищенню рівня зайнятості.

З іншого боку, вона може призвести до зниження конкурентоспроможності внутрішніх підприємств, зокрема малого та середнього бізнесу, через появу сильних іноземних конкурентів. Це може призвести до зменшення кількості робочих місць

для місцевого населення та збільшення нерівності у розподілі багатства. Крім того, приплив іноземних інвесторів може спричинити збільшення цін на нерухомість та зниження доступності житла для місцевого населення.

Бізнес-міграція може також сприяти обміну знаннями, технологіями та інноваціями між країнами, що сприяє підвищенню ефективності виробництва та розвитку галузей, які використовують передові методи та технології. Це може допомогти Україні збільшити свою конкурентоспроможність на світовому ринку та залучити іноземні інвестиції у високотехнологічні сектори економіки.

Однак, для того щоб максимально використати переваги бізнес-міграції, Україні потрібно вдосконалити свою інвестиційну та бізнес-регуляторну політику, спростити процедури створення та реєстрації бізнесу, забезпечити прозорість та стабільність правового середовища для інвесторів, а також зробити значні інвестиції в освіту та розвиток кадрового потенціалу. Тільки таким чином Україна зможе ефективно використовувати переваги бізнес-міграції для досягнення сталого економічного розвитку та підвищення соціального добробуту свого населення [4, с. 111].

Економічні та соціальні наслідки міграції молоді з України мають свої позитивні й негативні аспекти. Серед позитивних можна відзначити додаткове спрямування значних фінансових потоків в економіку України, зниження напруження на українському ринку праці та зменшення безробіття, а також розширення можливостей зайнятості для економічно активного населення. Однак наявність значних негативних сторін щодо трудової міграції молоді переважає.

Серед негативних аспектів можна відзначити переїзд більш молодих людей за кордон, що призводить до негативних демографічних наслідків для України. Крім того, великий перехід молоді за кордон може призвести до руйнування сімей, погіршення психологічного стану, підвищення споживацьких настроїв серед молоді, а також втрати мотивації до навчання та праці через сподівання на легке отримання фінансів від батьків-емігрантів.

Міграційні процеси, разом із дисбалансом між попитом і пропозицією робочої сили, є ключовим фактором, що призводить до нестачі кадрів на нашому ринку

праці. За прогнозами демографів, населення України буде постійно скорочуватися, що незабаром призведе до вичерпання трудового потенціалу країни. Сучасні дослідження, проведені ще до останньої міграційної хвилі, вже вказували на проблему дефіциту робочої сили на українському ринку праці. Якщо демографічна ситуація в Україні залишиться незмінною, то протягом наступних десяти років кількість працездатного населення зменшиться на 4,5 – 5,5 %. У разі погіршення ситуації, зокрема зниження народжуваності, що цього року може досягти найнижчого рівня за всі роки незалежності, втрати можуть перевищити 6 %. За прогнозами МВФ, така втрата працездатного населення обмежить зростання ВВП України до 2,5 % на рік.

Особливо важливою є проблема «синдрому мігранта», який характеризується депресією, частими приступами плачу та стресом, пов'язаним з віддаленістю від рідного дому та родини. Цей стрес може впливати на систему цінностей людини, змінюючи її під впливом тривалого перебування за кордоном, зокрема під час еміграції і після повернення додому. Ці зміни можуть призвести до втрати значущості таких цінностей, як сімейні стосунки, здоров'я та особисте щастя [31].

Трудова міграція має значний вплив на економіку країни та окремих регіонів. З одного боку, вона стимулює надходження іноземної валюти, що сприяє стабільності курсу національної валюти і забезпечує фінансову підтримку домогосподарств. З іншого боку, трудова міграція супроводжується відтоком робочої сили, порушенням балансу на ринку праці, неефективним використанням державних коштів та збільшенням інфляції, що потребує чіткого регулювання.

Опитування МОМ показують, що близько половини (48 %) грошових переказів в Україну йде на споживання, тоді як решта використовується на заощадження та придбання або оновлення нерухомості. Українські домогосподарства зазвичай витрачають близько двох третин своїх витрат на споживання вітчизняних товарів та послуг, що безпосередньо стимулює внутрішнє виробництво. Припускаючи аналогічний розподіл витрат від грошових переказів, можна оцінити, що споживчий попит, спричинений переказами, прямо збільшує ВВП приблизно на 3 %.

У 2020 році перекази заробітчан принесли Україні 12 мільярдів доларів США, проте якби ці люди працювали в Україні, їхній внесок у ВВП склав би щонайменше 30 мільярдів доларів. Протягом перших трьох місяців 2022 року приватні перекази від українців, які працюють за кордоном, майже не знизилися: у січні-березні 2022 року вони склали 962 мільйони доларів США, порівняно з 1 млрд доларів США за аналогічний період 2021 року. Зі збільшенням міграції працездатних осіб, збільшилися і перекази. Протягом першого кварталу 2024 року сума приватних переказів, що надійшла в Україну, склала 2,63 мільярда доларів США. Цей показник менший на 9 %, або на 250 мільйонів доларів США, порівняно [43].

Однак вплив міграції на державні фінанси не завжди позитивний. З одного боку, грошові перекази призводять до зростання надходжень від ПДВ, акцизів та митних платежів за товари та послуги, оплачені з переказів. З іншого боку, емігранти не сплачують податки на працю та внески на соціальне страхування в Україні, хоча їхня освіта була переважно фінансована державою, яка також буде забезпечувати їхні пенсії. При цьому приплив грошових переказів залишається ключовим джерелом валютних надходжень в Україні, що сприяє стабільності платіжного балансу в останні роки.

Україна, маючи статус кандидата в члени Європейського Союзу, впроваджує законодавчі зміни для полегшення в'їзду іноземних мігрантів, але не надає достатніх стимулів для повернення українських працівників з-за кордону. Повертаючись додому з новими знаннями та досвідом, українські заробітчани можуть допомогти в розвитку української економіки та інших сфер. Проте, важливо також враховувати потенційні ризики та виклики, пов'язані з бізнес-міграцією. Наприклад, збільшення конкуренції на ринку праці може призвести до зниження заробітних плат та погіршення умов праці для місцевого населення. Також існує ризик відтоку людських ресурсів та технологій у країни, які надають більш вигідні умови для бізнесу. Тому важливо розвивати ефективні механізми регулювання та контролю за процесами бізнес-міграції, щоб максимізувати її

позитивний вплив на соціально-економічний розвиток країни, мінімізуючи при цьому негативні наслідки.

Бізнес-міграція також може мати певний вплив на ринок праці України. З одного боку, залучення іноземних підприємців та інвесторів може створити нові робочі місця та сприяти зростанню зайнятості. З іншого боку, велика конкуренція на ринку праці серед місцевого населення може призвести до певних викликів, зокрема, зростання безробіття, зниження рівня заробітної плати або нерівномірного розподілу можливостей працевлаштування. Крім того, бізнес-міграція може також впливати на розвиток регіональних економік. Залучення іноземних інвесторів та підприємців може призвести до концентрації бізнесу у певних регіонах країни, що може збільшити нерівномірність економічного розвитку та створити дисбаланс у регіональному розподілі ресурсів та інвестицій. Соціальна сфера України також відчуває істотний вплив бізнес-міграції. З одного боку, приплив іноземних підприємців та інвесторів може сприяти розвитку соціальної інфраструктури, такої як школи, лікарні, та інші послуги, що покращують якість життя місцевого населення. З іншого боку, великі обсяги бізнес-міграції можуть призвести до збільшення навантаження на існуючі соціальні системи, такі як система охорони здоров'я чи освіти, що може вимагати додаткових ресурсів для їх підтримки та розвитку.

Для успішної регуляції трудової міграції Україні потрібно розробити ефективну та чітку міграційну політику. Важливо створити систему фільтрації для емігрантів, яка враховуватиме потреби та кваліфікацію працівників, і забезпечити зростання заробітної плати відповідно до кваліфікації працівників. Економічна стабільність країни напряму залежить від успішного регулювання трудової міграції та забезпечення належної уваги питанням зайнятості [32].

Бізнес-міграція може також впливати на розвиток галузей економіки в Україні. Залучення іноземних інвесторів може сприяти розвитку інноваційних технологій, підвищенню конкурентоспроможності підприємств та розширенню експортного потенціалу. Це може стимулювати розвиток ключових секторів економіки, таких як інформаційні технології, виробництво, транспорт та логістика,

що сприятиме створенню нових робочих місць та підвищенню життєвого рівня населення. Проте важливо також враховувати потенційні негативні аспекти. Наприклад, можливість домінування іноземних компаній у певних галузях економіки може призвести до втрати контролю над стратегічними ресурсами та виробничими можливостями країни. Крім того, залежність від іноземних інвестицій може зробити економіку України вразливою до зовнішніх впливів та коливань на світових фінансових ринках. Також може створювати виклики у вигляді збільшення конкуренції на ринку праці та нерівності в оплаті праці. Залежно від сектору економіки та регіону, прийом іноземних підприємців може призвести до підвищення вимог до кваліфікацій працівників та ринкової ціни на робочу силу, що може негативно позначитися на місцевих жителях із низьким рівнем освіти та кваліфікації [15].

Подальша інтеграція України у світову економіку через бізнес-міграцію також може сприяти зростанню економічної культури та розвитку підприємництва. Взаємодія з іноземними партнерами може принести нові ідеї, навички та підходи, які сприятимуть розвитку бізнесу та стимулюватимуть інновації у різних галузях економіки. У той же час, імплементація міграційних політик та контроль над масштабами бізнес-міграції важливі для забезпечення соціальної стабільності та запобігання експлуатації робочої сили. Необхідно збалансувати потреби бізнесу зі збереженням прав та соціальних гарантій для працівників. Такий підхід сприятиме створенню сприятливої інвестиційної клімату та забезпечить стале соціально-економічне розвиток країни [30].

Бізнес-міграція може також сприяти розвитку підприємницького середовища та стимулювати інноваційну діяльність. Наприклад від початку повномасштабної війни іноземці заснували в Україні 2652 компанії. Приплив іноземних підприємців може принести нові ідеї, досвід та капітал, що сприятиме створенню нових підприємств та розвитку існуючих. Крім того, бізнес-міграція може створити умови для технологічного обміну та співпраці між місцевими та іноземними компаніями, що сприятиме розвитку інновацій та підвищить конкурентоспроможність українського бізнесу на світовому ринку. Однак, для того

щоб ефективно використовувати потенціал бізнес-міграції, необхідно створити сприятливі умови для підприємницької діяльності та залучення інвестицій. Це може включати в себе спрощення адміністративних процедур для реєстрації бізнесу, створення прозорої та надійної правової системи, забезпечення стабільності та прогнозованості умов для бізнесу, а також зниження податкового тягара на підприємстві. Такі заходи сприятимуть привабливості України для іноземних інвесторів та підприємців, що в свою чергу сприятиме розвитку економіки та підвищенню добробут населення [23].

Отже, бізнес-міграція може мати значний вплив на соціально-економічне добробут населення України з кількох ключових поглядів. По-перше, вона може сприяти збільшенню зайнятості та створенню нових робочих місць. Переселення підприємців або роботодавців за кордон може привести до заснування нових підприємств або філій українських компаній за кордоном, що потенційно збільшить попит на робочу силу та створить нові можливості для працевлаштування українців. По-друге, бізнес-міграція може сприяти обміну знаннями та технологіями. Переселені підприємці можуть привезти з собою нові ідеї, методи та ноу-хау, які сприятимуть розвитку секторів економіки України. Це може допомогти у впровадженні нових технологій та підвищенні продуктивності праці. По-третє, бізнес-міграція може стимулювати зовнішню торгівлю та економічний зріст. Заснування підприємств чи філій за кордоном може відкрити нові ринки для українських товарів та послуг, що сприятиме збільшенню експорту та прибутків. Крім того, це може допомогти у виробництві більш конкурентоспроможних товарів та послуг.

Таким чином, бізнес-міграція може мати різноманітний вплив на соціально-економічне добробут населення України, включаючи ефекти на ринок праці, регіональний розвиток, соціокультурну сферу та податкову систему. Однак для максимізації позитивних наслідків та зменшення потенційних негативних наслідків важливо розробляти ефективні стратегії управління бізнес-міграцією та сприяти створенню сприятливого середовища для інвестицій та підприємництва.

Висновки до розділу 3

Отже, незадовільний стан національного ринку праці в Україні, який виникає через недостатнє матеріальне становище, відсутності можливостей для самореалізації та несприятливих умов праці, спонукає людей до пошуку роботи за кордоном. Кризові умови додатково підсилюють всі ці негативні тенденції на ринку праці, що призводить до збільшення масштабів міжнародної трудової міграції. Ця міграція, у свою чергу, впливає на національний ринок праці шляхом зміни пропозиції робочої сили, рівня безробіття та рівня заробітної плати. Значна кількість українських громадян виїжджає за кордон у пошуках роботи або створення власного бізнесу, що може мати важливі наслідки для країни.

Ринок праці в Україні відчуває ефекти бізнес-міграції через зменшення кількості висококваліфікованих спеціалістів. Це може призвести до дефіциту кадрів і підвищення зарплат у деяких секторах. З іншого боку, еміграція підприємливих людей може стати стимулом для української економіки через залучення іноземних інвестицій та нових технологій, які можуть інтегруватися в Україну через зв'язки між бізнес-емігрантами та вітчизняними компаніями.

Оскільки країни-реципієнти в сучасних кризових умовах отримують значно більше переваг від міжнародної трудової міграції, ніж Україна, яка є країною-донором, то єдиним логічним виходом з цієї ситуації може бути пропозиція українським трудовим мігрантам кращих умов, ніж ті, які вони шукають за кордоном. Для досягнення цього необхідно покращити загальне соціально-економічне та безпекове становище в країні. Це сприятиме покращенню національного ринку праці, а також наданню реемігрантам ряду пільгових умов, що залежать від покращення загальної ситуації в країні.

Бізнес-міграція має значний вплив на інвестиційну привабливість, інноваційний розвиток та конкурентоспроможність України. З одного боку, це сприяє створенню міжнародних контактів і партнерства, що залучає іноземні інвестиції та підвищує інвестиційний клімат. З іншого боку, бізнес-міграція сприяє обміну знаннями, новими технологіями та ідеями, що стимулює інноваційний

розвиток української економіки. Крім того, успіх українських бізнесменів за кордоном підвищує престиж країни і створює додаткові можливості для розвитку економіки через міжнародні бізнес-мережі. Такий обмін досвідом і ресурсами сприяє покращенню конкурентоспроможності України на світовій арені, що в кінцевому підсумку сприяє сталому економічному зростанню та розвитку країни.

Також, вона може мати значний вплив на соціально-економічне добробут населення України з кількох ключових поглядів. По-перше, вона може сприяти збільшенню зайнятості та створенню нових робочих місць. Переселення підприємців або роботодавців за кордон може привести до заснування нових підприємств або філій українських компаній за кордоном, що потенційно збільшить попит на робочу силу та створить нові можливості для працевлаштування українців. По-друге, бізнес-міграція може сприяти обміну знаннями та технологіями. Переселені підприємці можуть привезти з собою нові ідеї, методи та ноу-хау, які сприятимуть розвитку секторів економіки України. Це може допомогти у впровадженні нових технологій та підвищенні продуктивності праці. По-третє, бізнес-міграція може стимулювати зовнішню торгівлю та економічний зріст. Заснування підприємств чи філій за кордоном може відкрити нові ринки для українських товарів та послуг, що сприятиме збільшенню експорту та прибутків. Крім того, це може допомогти у виробництві більш конкурентоспроможних товарів та послуг.

ВИСНОВОК

Міжнародна міграція населення стала ключовою складовою економічного розвитку країн, на що вказує неабиякий вплив, який вона має. Регулювання цього явища стає проблемою не лише на національному рівні, а й на регіональному та міжнародному. За останні роки багато осіб залишають країни з низьким рівнем економічного розвитку та переїжджають до розвинених країн у пошуках кращих можливостей та вищих доходів, зокрема, країн Європейського Союзу.

На вибір країни переселення впливають як економічні, так і неекономічні фактори. Серед економічних факторів розмір заробітної плати відіграє ключову роль, а також розташування виробництва, рівень економічного розвитку країн, інвестиції тощо. Некономічні фактори включають політично-правові, релігійні, етнічні, екологічні, освітньо-культурні та психологічні аспекти.

З огляду на сучасні тенденції, варто зазначити зростання нових форм міграції, таких як бізнес-міграція, податкова міграція та інвестиційна міграція. Ці явища відображають складність сучасного міграційного процесу та вимагають від країн-приймачів уваги до розробки відповідних політик та законодавства.

Особливості бізнес-міграції полягають у складних правових, фінансових та культурних аспектах, які вимагають уважного планування та підготовки. Успішна бізнес-міграція потребує ретельного вивчення законів та вимог країни-приймаючої, а також аналізу ризиків та можливостей для бізнесу.

Бізнес-міграція є важливим елементом глобальної економіки, який сприяє розвитку міжнародних бізнес-зв'язків та сприяє обміну інноваціями та кадрами. Враховуючи різноманітність видів та особливостей бізнес-міграції, бізнесменам та інвесторам необхідно бути добре підготовленими та інформованими для успішної реалізації своїх цілей у новому економічному середовищі.

Загалом, міграція має глобальний характер і є важливим чинником для економічного, соціального та культурного розвитку країн. Приваблення іноземних працівників та інвесторів може сприяти зростанню економіки та збагаченню

суспільства, але вимагає комплексного підходу до регулювання та управління міграційними процесами.

Метою працевлаштування та відкриття нових можливостей у бізнесі, найчастіше за кордон виїжджають молоді люди, що мають досить високий рівень освіти. В наслідок чого відбувається зміна структури трудових ресурсів. Тож, країна-експортер робочої потужності несе втрати на підготовку нових фахівців для власного ринку праці, та по закінченню навчання, молоді фахівці вирішують виїхати на роботу за кордон для подальшого розвитку. Через нездатну кількість розумового, працьовитого і творчого потенціалу на вітчизняному ринку праці, країна погіршує своє становище, та втрачає перспективи свого розвитку. Проблема відтоку мізків призводить також, до зниження технологічного потенціалу, культурного й наукового рівня. Отже, після того як, інтелект став головною складовою результативних сил людства та визначає рівень розвитку країни, його втрата на початку приведе до припинення розвитку науки й виробництва, потім освіти й культури, а дещо пізніше – держави.

У світі, де економіка стає все більш глобальною, міжнародна міграція праці стає складним і значним явищем. Сьогодні ми можемо визначити деякі закономірності та причини, які спонукають людей до переїзду в інші країни. Це переважно через погані умови життя та недостатнє соціальне забезпечення в їхніх державах. Кожна сторона намагається отримати вигоду від цього процесу. Основні переваги міграції включають культурний обмін, розв'язання проблем безробіття, поліпшення добробуту та обмін знаннями та досвідом між країнами, що сприяє розвитку виробництва.

Можна зазначити, що регулювання міграції в Європейському Союзі є складним та многогранним процесом, що включає в себе різноманітні аспекти, такі як міграція працівників, бізнесу та іммігрантів. ЄС встановлює спеціальні правила та процедури для контролю за міграцією, спрямовані на забезпечення рівного доступу до ринку праці, запобігання нелегальній міграції та підтримку розвитку підприємництва. Регуляція мігрантів сприяє створенню інтегрованого та стійкого суспільства, сприяє розвитку економіки та підтримує міжнародний обмін досвідом

та культурою. Однак важливо забезпечити баланс між захистом прав мігрантів та безпеки суспільства, щоб забезпечити стійкий та гармонійний розвиток у всіх сферах життя країн-членів ЄС.

У контексті регулювання міграції в Європейському Союзі також важливо враховувати аспекти міграції працівників та бізнесу. ЄС встановлює спеціальні правила та процедури для контролю за міграцією працівників з країн-членів та з третіх країн, що допомагає забезпечити рівний доступ до ринку праці та попереджує нелегальну міграцію. Крім того, ЄС регулює міграцію бізнесу шляхом встановлення спеціальних візових та імміграційних програм для підприємців та інвесторів, спрощення процедур отримання дозволів на працевлаштування та створення сприятливих умов для розвитку бізнесу зокрема через впровадження програм підтримки та фінансування. Такий підхід сприяє розвитку підприємництва, міжнародному обміну досвідом та розвитку економічних зв'язків між країнами.

Аналіз показує, що міграція з України до країн Європи має якісні та кількісні аспекти. Незважаючи на війну, кількість мігрантів збільшилася, однак триває процес зміни їхнього характеру та профілю. Якість міграції також зазнає змін, оскільки сучасні мігранти частіше володіють високими кваліфікаціями та шукають в Європі перспективи для розвитку свого бізнесу чи кар'єри.

Отже, Українські біженці, які змушені перебувати за кордоном через воєнні дії, стикаються з різними викликами та перешкодами. Згідно з оцінками, більшість з них бажають повернутися додому, проте з часом ця група зменшується. Також, існують значні ризики і проблеми як для тих, хто повертається, так і для тих, хто залишається за кордоном. Важливою є співпраця України та країн перебування для забезпечення не лише інтеграції українських біженців, але й їхньої можливості повернутися додому в майбутньому. Для цього потрібно активно розвивати механізми підтримки, враховуючи потреби та інтереси самих біженців. Крім того, важливо створювати умови для збереження зв'язків з Україною та сприяти їхній реінтеграції у випадку повернення. Тільки через спільні зусилля можна досягти успішного розв'язання цього глобального виклику.

Війна в Україні суттєво вплинула на динаміку та характер бізнес-міграції. З одного боку, вона призвела до збільшення кількості мігрантів, які шукають у бізнесі можливість вижити та забезпечити себе та свої сім'ї. З іншого боку, війна змінила профіль мігрантів, оскільки бізнесмени та підприємці шукають у Європі сприятливіші умови для розвитку свого бізнесу, уникаючи нестабільності та загрози війни в Україні.

Отже, дослідження показує, що війна має істотний вплив на динаміку та характер бізнес-міграції з України, зокрема, на процес релокації бізнесу. Конфлікт призвів до змін в стратегіях підприємств, які змушені шукати нові ринки та місця розташування для збереження стабільності та продовження діяльності. Через загрозу безпеки та невизначеність у військовій ситуації, багато підприємств вирішили релокувати свої бізнеси за кордон, шукаючи більш сприятливі умови для розвитку. Це призвело до зменшення інвестиційної активності в Україні та втрати економічного потенціалу країни. Таким чином, війна стимулює процес релокації бізнесу, що спричиняє значні зміни в бізнес-міграції з України та має важливий вплив на економічну ситуацію в країні.

Хоча бізнес-міграція з України до Європи має свої перспективи, вона також стикається з численними проблемами. Серед них - складнощі з отриманням віз та дозволів на працю, конкуренція на ринку праці, а також недостатність інформації та підтримки для стартапів та малих підприємств. Проте зростаюча кількість бізнес-мігрантів свідчить про потенціал цього напрямку, і з правильною стратегією та підтримкою від уряду можна досягти значних успіхів у розвитку бізнесу в Європі.

Отже, бізнес-міграція з України до Європи є актуальною та складною проблемою, яка стосується як економічного, так і соціокультурного розвитку обох регіонів. Цей процес включає в себе низку перешкод і викликів, але й відкриває перед українськими бізнесменами значні можливості.

Серед основних проблем, з якими стикаються українські підприємці під час міграції до Європи, можна виділити бюрократичні та імміграційні процедури, недостатню інформованість про ринок та законодавство країни прийому, а також

мовні та культурні бар'єри. Крім того, існують економічні обмеження, такі як високі витрати на житло та інфраструктуру, а також конкуренція на заселених ринках.

Однак необхідно зазначити, що бізнес-міграція також має значний потенціал для розвитку як для самої України, так і для країн-членів Європейського Союзу. Вона сприяє обміну досвідом та технологіями, стимулює інновації та підвищення ефективності виробництва. Бізнес-міграція також може сприяти розвитку міжнародного партнерства та збільшенню інвестиційного потенціалу країн.

Незадовільний стан національного ринку праці в Україні, який виникає через недостатнє матеріальне становище, відсутності можливостей для самореалізації та несприятливих умов праці, спонукає людей до пошуку роботи за кордоном. Кризові умови додатково підсилюють всі ці негативні тенденції на ринку праці, що призводить до збільшення масштабів міжнародної трудової міграції. Ця міграція, у свою чергу, впливає на національний ринок праці шляхом зміни пропозиції робочої сили, рівня безробіття та рівня заробітної плати. Значна кількість українських громадян виїжджає за кордон у пошуках роботи або створення власного бізнесу, що може мати важливі наслідки для країни.

Ринок праці в Україні відчуває ефекти бізнес-міграції через зменшення кількості висококваліфікованих спеціалістів. Це може призвести до дефіциту кадрів і підвищення зарплат у деяких секторах. З іншого боку, еміграція підприємливих людей може стати стимулом для української економіки через залучення іноземних інвестицій та нових технологій, які можуть інтегруватися в Україну через зв'язки між бізнес-емігрантами та вітчизняними компаніями.

Оскільки країни-реципієнти в сучасних кризових умовах отримують значно більше переваг від міжнародної трудової міграції, ніж Україна, яка є країною-донором, то єдиним логічним виходом з цієї ситуації може бути пропозиція українським трудовим мігрантам кращих умов, ніж ті, які вони шукають за кордоном. Для досягнення цього необхідно покращити загальне соціально-економічне та безпекове становище в країні. Це сприятиме покращенню національного ринку праці, а також наданню реемігрантам ряду пільгових умов, що залежать від покращення загальної ситуації в країні.

Бізнес-міграція має значний вплив на інвестиційну привабливість, інноваційний розвиток та конкурентоспроможність України. З одного боку, це сприяє створенню міжнародних контактів і партнерства, що залучає іноземні інвестиції та підвищує інвестиційний клімат. З іншого боку, бізнес-міграція сприяє обміну знаннями, новими технологіями та ідеями, що стимулює інноваційний розвиток української економіки. Крім того, успіх українських бізнесменів за кордоном підвищує престиж країни і створює додаткові можливості для розвитку економіки через міжнародні бізнес-мережі. Такий обмін досвідом і ресурсами сприяє покращенню конкурентоспроможності України на світовій арені, що в кінцевому підсумку сприяє сталому економічному зростанню та розвитку країни.

Також, вона може мати значний вплив на соціально-економічне добробут населення України з кількох ключових поглядів. По-перше, вона може сприяти збільшенню зайнятості та створенню нових робочих місць. Переселення підприємців або роботодавців за кордон може привести до заснування нових підприємств або філій українських компаній за кордоном, що потенційно збільшить попит на робочу силу та створить нові можливості для працевлаштування українців. По-друге, бізнес-міграція може сприяти обміну знаннями та технологіями. Переселені підприємці можуть привезти з собою нові ідеї, методи та ноу-хау, які сприятимуть розвитку секторів економіки України. Це може допомогти у впровадженні нових технологій та підвищенні продуктивності праці. По-третє, бізнес-міграція може стимулювати зовнішню торгівлю та економічний зріст. Заснування підприємств чи філій за кордоном може відкрити нові ринки для українських товарів та послуг, що сприятиме збільшенню експорту та прибутків. Крім того, це може допомогти у виробництві більш конкурентоспроможних товарів та послуг.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів// [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_307#Text.
2. Загальна декларація прав людини// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
3. Боброва Д. О., Дон О. Г. Міжнародна трудова міграція та її вплив на ринок праці України в умовах військової агресії РФ.// Галицький економічний вісник. 2023. Том 82. № 3.С. 216–226.
4. Вплив міграційних процесів на перебіг повоєнного відновлення України, міграційну політику ЄС та країн східного партнерства // Центр Разумкова, Київ 2023, С. 265.
5. Горбань С.Ф, Біленко О.В, Трубнік Т.Є // Вплив міграційних процесів на економіку України // Економіка та суспільство, випуск № 49, 2023 р.
6. Давидов В.М., Антоніо Н.Г. Міграційна експансія в ЄС: причини, механізми, наслідки // Питання політології. 2016. №1. С. 6.
7. Дияк Ю., Белінська, Г. Особливості процесів міжнародної міграції в умовах глобалізації світової економіки. Економіка та суспільство. 2023. № (54).
8. Європейський Союз : політика, економіка, право : Навч. посібник / За ред. Н. В. Антонюк, М. М. Микієвича. – Львів. – 532 с.
9. Касьянова М. М. Новий підхід до проблеми класифікації міграційних процесів / М. М. Касьянова // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. – Вип. 15. – С. 233 – 242.
10. Квашніна Ю. Міграційний криза в ЄС: національні відповіді на загальний виклик / Квашніна Ю., Кузнецов А., Трофимова О., Четверикова О. // Світова економіка і міжнародні відносини. - 2017. - № 1. - С. 97-107.

11. Коваль А. А. Аналіз позитивних і негативних наслідків імміграції в фокусі економічного розвитку приймаючих країн // Молодий вчений. - №24. - С. 413-415.
12. Кримова М.О. Інтеграція мігрантів як інструмент функціонування ринку міграційних послуг країн ЄС. Економіка і організація управління. No 2 (34). 2019. С. 56-64.
13. Курунова Ю. О. Міжнародна трудова міграція та міграційна політика. Ю. О. Курунова . Актуальні проблеми розвитку соціокультурної сфери : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Львів: Центр суспільних інновацій, «Сполом», – С. 19–26.
14. Магдич А. Спільні риси й національні особливості економіки країн Центральної та Східної Європи // Економіка розвитку. № 2. С. 34.
15. Малиновська О. А. Міграційна політика: глобальний контекст та українські реалії : монографія. Київ: НІСД, 2018. 472. – С. 22.
16. Пищуліна О., Юрочко Т., Міщенко М., Жаліло Я. Розвиток людського капіталу: на шляху до якісних реформ. Аналітична доповідь. Центр Разумкова, В-во: «Заповіт», 2018. – 368 с.
17. Побоченко Л.М. Проблеми інтелектуальної міграції з України до країн ЄС// Національні економічні стратегії розвитку в глобальному середовищі: міжнародна науково-практична конференція, 21 квітня 2020 року: тези доп. – К., 2020.– С.32–35.
18. Попик О. Екологічно-економічні аспекти міграційних процесів//Економіка та суспільство. 2022. № 36.
19. Приходько Т., Кухта М.// Інтелектуальна міграція в Україні: соціально-економічні причини та наслідки// Соціокультурні трансформації та геополітичні виклики в умовах багатопольярного світу /тези доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листопад 2022 р.) / відп. ред. А. Кравченко. – Київ: Держ. торг.- екон. ун-т, 2022. – 361 с.

20. Романенко І. Причини і наслідки інтелектуальної трудової міграції. Актуальні питання фінансово-економічного розвитку держави та регіонів: зб. тез наукових робіт Міжнародної наук.- практ. конференції. С. 113–117.

21. Романюк М. Д. Масові міждержавні трудові міграції як визначальна ознака сучасної глобалізації / М. Д. Романюк // Вісник Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника. Серія: Економіка. Випуск 13. – Івано-Франківськ: Плай, 2018. – С.115-122.

22. Румянцев А.П., Балабанова Г.П., Ковбич Т.К. Глобальні та регіональні тенденції розвитку міжнародної міграції робочої сили / А.П. Румянцев, Г.П. Балабанова, Т.К. Ковбич //Фаховий Міжнародний науковий журнал «Інтернаука». Серія: «Економічні науки», серія КВ № 22443-12343, категорії «Б» Переліку наукових фахових видань МОН України з економічних наук, з числовим кодом ідентифікації: ISSN 2520-2294 друкованої версії, ISSN 2709-5444 електронної версії, Випуск 7(63), липень 2022 року. С. 171-184.

23. Рябченко Е. В. Особливості європеїзації міграційної політики Республіки Кіпр / Е. В. Рябченко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. Збірник наукових праць / Гол. ред. К. В. Балабанов. — Маріуполь : — Випуск 19. — С. 297—303.

24. Рясна Л.В., Рядинська І.А// Причини міжнародної міграції робочої// Сучасні перетворення міжнародного бізнесу: матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (31 березня 2021 року, м. Харків) / за заг. ред. С. І. Архієреєва, І. О. Дерід. – Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. – 214 с.

25. Сімахова А.О., Церковний І,О. (2022) // Міграційні процеси в Україні в умовах війни: соціальний аспект», Економіка, управління, та адміністрування, №. 4 (102), С. 60–64.

26. Славкова А.А, Колісник Д.Р. // Інвестиційна привабливість України: реалії в умовах війни та перспективи повоєнної відбудови // Економіка та суспільство Випуск № 56, 2023.

27. Слюсаревський М.М. Психологія міграції // Навчальний посібник / Слюсаревський М.М, Блинова О.Є Національна академія педагогічних наук України, інститут соціальної та політичної психології. – Кіровоград 2023 – 244 с.
28. Смутчак З., Ситник О., Серета Н. // Типологізація сучасних міграційних процесів// Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Теоретичні і прикладні напрямки розвитку туризму та рекреації в регіонах України» // Збірник наукових праць. – Кропивницький. – ЛА НАУ, 2019. – 425 с.
29. Сумнікова Б. Поняття та причини міжнародної трудової міграції. Транснаціональні сім'ї як наслідок української трудової еміграції: проблеми та шляхи їх розв'язання. Збірник наукових статей і виступів міжнародної-науково-практичної конференції, Львів 2022. С. 400-407.
30. Толмачова А.Ю. Мігранти в Німеччині: проблеми адаптації та інтеграції. - Соціологічна наука і соціальна практика. - 2019. - № 3 - С. 57-71.
31. Трансформація сімейно-рольових відносин у сім'ях трудових мігрантів України// ГРАНІ ISSN 2077-1800 SOCIOLOGY № 4 (120).
32. Царук І.В. // Міжнародна трудова міграція в сучасному контексті та її наслідки для національної міграційної політики// збірник матеріалів і міжнародної науково-практичної конференції // браславські читання. економіка XXI століття: національний та глобальний виміри», Одеса. 2023.
33. Цімболинець Г. І. Соціально-економічні аспекти міграційної політики Європейського Союзу. Міжнародний науковий вісник. 2020. № 1.
34. Цімболинець Г. І. Міжнародна трудова міграція як чинник регіонального розвитку України. Ужгород – 2022, - 269 с.
35. Черкашина Т. //особливості функціонування ринку праці України у кризовий та посткризовий періоди: національний та регіональний аспекти//Галицький економічний вісник, № 6 (85). 2023.
36. Швець М., Задаля Д. Поняття та види суб'єктів міграційних процесів. Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу: зб. тез доповідей III Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 60-річчю

Хмельницького національного університету, 17 квітня 2022 р. Хмельницький: ХНУ, 2022.

37. Будріс Т.І. Калініченко В.В. // Релокація бізнесу в умовах війни// Економіка та управління підприємствами Випуск 75. 2023 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.market-infr.od.ua/journals/2023/75_2023/23.pdf.

38. Директива Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 року про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у випадку масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та несення наслідків цього // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=celex:32001L0055>.

39. Експансія українського бізнесу за кордон: з чого почати?// Економічна правда// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/6/701948/>.

40. Експрес-оцінка впливу війни на мікро-, малі та середні підприємства в Україні// [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2022-10/UA_Rapid_Assessment_of_War_on_MSMEs_in_Ukraine_0.pdf.

41. Європейська Бізнес Асоціація// Кількість СЕО, які вважають вигідними інвестиції в Україну зросла майже вдвічі з 2022 року // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://eba.com.ua/kilkist-seo-yaki-vvazhayut-vygidnymy-investytsiyi-v-ukrayinu-zroslo-majzhe-vdvichi-z-2022-roku/>.

42. Капінус О.Я. Державна політика щодо внутрішньо переміщених осіб: види та методи реалізації // Сучасні технології управління в Державі // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://journals.maup.com.ua/index.php/expert/article/view/1926/2335>.

43. Макроекономічний та монетарний огляд, квітень 2024 року// [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/makroekonomichniy-ta-monetarniy-oglyad-kviten-2024-roku>.

44. Мельник М. І., Лещух І. В. Особливості, проблеми та стимули релокації національного виробництва в умовах війни // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://re.gov.ua/re202202/re202202_094_MelnykMI,LeshchukhIV.pdf.

45. Мінфін // Прямі іноземні інвестиції (ПІІ) в Україну // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://index.minfin.com.ua/ua/economy/fdi/>.

46. НБУ. Міжнародні резерви зросли до 29,9 млрд дол. США за підсумками січня. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://bank.gov.ua/ua/news/all/mijnarodni-rezervi-zrosli-do-299-mlrd-dol-ssha-za-pidsumkami-sichnya>.

47. Негативні фактори і вплив трудової міграції на громадян України та країни в цілому. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://vysh.gov.ua/negatyvni-factory-i-vplyv-trudovoyi-migratsiyi-na-gromadyan-ukrayiny-ta-krayiny-v-tsilomu/>.

48. Програма релокації підприємств Міністерства економіки України. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=3e766cf9-f3ca4121-8679-e4853640a99a&title=ProgramaRelokatsiiPidprimstv>.

49. Ратич У. // Інформаційно-організаційні заходи щодо підтримки та забезпечення функціонування релокованого бізнесу в Україні та забезпечення інноваційного розвитку підприємств України в період воєнного та поствоєнного стану як пріоритетного напрямку реалізації економічної // Економічний аналіз. 2023 рік. Том 33. № 1 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.econa.org.ua/index.php/econa/article/view/5605/6565657198>.

50. Релокація бізнесу за кордон: хто, чим і як може допомогти 13.05.2022 р. // Професійна асоціація корпоративного управління // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cgpa.com.ua/novini/relokatsiya-biznesu-za-kordon-hto-chym-i-yak-mozhe-dopomogty/>.

51. Релокація бізнесу в Україні та в ЄС // LigaZakon [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://biz.ligazakon.net/analytics/213880_relokatsya-bznesu-v-ukran-ta-v-s.

52. Ситуація з біженцями в Україні / Портал оперативних даних про біженців УВКБ ООН // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>.

53. Смалійчук Г.В. Зовнішня трудова міграція населення України та її вплив на трансформацію ринку праці. Київ, 2018. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Smaliichuk_Hanna/Zovnishnia_trudova_mihratsiia_naselennia_Ukrainy_ta_ii_vplyv_na_transformatsiiu_rynku_pratsi.pdf?PHPSESSID=7p11ilo717fd0a641f3porgmp5.

54. Стояненко І.В., Біленко Я.О. // Розвиток малого та середнього бізнесу в країнах ЄС//«Молодий вчений» №1 (53) Січень 2018//[Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://molodyivchenyi.ua/index.php/journal/article/view/5498>.

55. У яких умовах та чиїм коштом проживають українські біженці у Польщі // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://biz.nv.ua/ukr/markets/uyakih-vidah-zhitla-zhivut-ukrajinski-bizhenci-u-polshchi-ta-hto-za-kogo-platit-doslidzhennya-50284267.html>.

56. Україна у 2021 році посіла 54-те місце у Світовому рейтингу конкурентоспроможності // Укрінформ // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3291328-ukraina-posila-54-misce-u-svitovomu-rejtingu-konkurentospromoznosti.html>.

57. Українські біженці війни в Європі: між інтеграцією та поверненням // Національний інститут стратегічних досліджень // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/ukrayinski-bizhentsi-viynuv-evropi-mizh-intehratsiyeyu-ta>.

58. Українці за кордоном. Випуск 1. Як повернути? // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://factum-ua.com/document/УКРАЇНЦІ_ЗА_КОРДОНОМ_Як_повернути.pdf.

59. Уряд проводить системну роботу для мінімізації негативних наслідків трудової міграції та створення умов для повернення українських громадян // Офіційний веб-портал Міністерства соціальної політики України. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/news/15731.html>.

60. Центр економічної стратегії. Біженці з України: хто вони, скільки їх та як їх повернути? Фінальний звіт. URL: <https://ces.org.ua/refugees-from-ukraine-ukr-final-report/>.

61. Чому Україна лишається привабливою для мігрантів навіть в умовах війни // Економічна Правда 19.08.2023 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/columns/2023/07/19/702351/index.amp>.

62. Шамраєва В. М. Основні етапи формування спільної міграційної політики ЄС // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2009-1/zmist/R_2/Shamraeva.pdf.

63. Яців І., Яців С. Оцінка перспектив інноваційного розвитку України на основі даних проєкту «Глобальний індекс інновацій» // АГРАРНА ЕКОНОМІКА, 2023, Т. 16, № 3-4 // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://agrarianeconomy.lnau.edu.ua/images/docs/ae_2023_16_3-4/AE-16_3-4_5.pdf.

64. Як у Європі впроваджують регулювання для бізнесу // Стаття видання Галицький Кореспондент від 08.05.2018 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.drs.gov.ua/press-room/stattya-vydannya-galytskyj-korespondent-yak-u-yevropi-vprovadzhuut-regulyuvannya-dlya-biznesu/>.

65. Advantage Ukraine // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://advantageukraine.com/ua/#investment-menu>.

66. An official website of the European Union [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://commission.europa.eu/index_en.

67. Collett E. Facing 2020: Developing a New European Agenda for Immigration and Asylum Policy/ – Migration Policy Institute. 2013//[Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=&cad=rja&uact=8&ved=2ahUKEwit8vLMz7DvAhUF6RoKHZbyDokQFjAAegQIAhAD&url=https%3A%2F%2Fwww.migrationpolicy.org%2Fpubs%2FMPIEurope-Facing2020.pdf&usg=AOvVaw07ux_8BH6OWGEvej7eVfOe.

68. Comparative Research: a pan-European Study of Ukrainians in Europe. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ngobg.info/uf/news/2023/09/05/3909729273/rl-refugees-from-u...>

69. Displacement Patterns, Protection Risks and Needs of Refugees from Ukraine - Regional Protection Analysis. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://reliefweb.int/report/poland/displacement-patterns-protection-risks-and-needs-refugees-ukraine-regional-protection-analysis-3>.

70. European Pact on Immigration and Asylum // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://register.consilium.europa.eu/pdf/en/08/st13/st13440.en08.pdf>

71. Filipchuk, L., Lomonosova, N., Syrбу, O., & Kabanets, J. (2022). Forced migration and war in Ukraine (2022, February 24 - March 24). Cedos, 1-12. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/forced-migration-and-the-war-in-ukraine.docx.pdf>.

72. First permits by reason, length of validity and citizenship // Eurostat, official website of the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/MIGR_RESFIRST__custom_5918270/bookmark/table?lang=en&bookmarkId=a9021c40-5b3c-4261-a9d8-6f8ce2052c44.

73. Gradus Research Company. Опитування українського бізнесу. 2022. 15 с // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://gradus.app/documents/262/Gradus_Forbes__Ukrainian_Business_Survey.pdf.

74. IOM. Ukraine Returns Report. General Population Survey. Round 14. October 2023 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-general-population-s...>

75. Migration Policies: Poland (2015) // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.perfar.eu/policy/migration/poland>.

76. Od 2022 r. w Polsce powstało już blisko 30 tys. ukraińskich działalności gospodarczych // Polski Instytut Ekonomiczny // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://pie.net.pl/od-2022-r-w-polsce-powstalo-juz-blisko-30-tys-ukrainskich-dzialalnosci-gospodarczych/#>.

77. The European Commission's website about migration // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e9465e4f-b2e4-11e7-837e-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-313183669>.

78. The IMD World Competitiveness Ranking // [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://www.imd.org/centers/wcc/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness-ranking/>.

79. Ukraine Headed for Perfect Storm of Demographic Decline. – Atlantic Council, February 7, 2018, [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ukraine-headed-for-perfect-storm-of-demographic-decline>. Див. також: <https://www.populationpyramid.net/ukraine/2050>.

80. UNHCR. Lives on Hold #4 – Intentions and perspectives of refugees from Ukraine: Regional Intentions Report (July 2023). // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://reliefweb.int/report/world/lives-hold-4-intentions-and-perspect...>

81. World Intellectual Property Organization, 2023, Global Innovation Index // [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2023/.